

Szilágyi Zsolt

Szerkezeti alapvonások a Horthy-kori Kecskemét agrártársadalmában

Kecskemét természetföldrajzi viszonyai jelentősen befolyásolták a helyi társadalom történelmi fejlődését. A többretű földrajzi adottságok kedvező irányú felhasználásának eredményeként született meg részben az a törvényhatósági jogú (thj.) város és társadalma, amelyet a két világháború között joggal neveztek a *gyümölcs és gyermek városának*.¹

Kecskemét a városhierarchia 36. helyét (a később elcsatolt városokat leszámítva a 16. pozíciót) foglalta el 1910-ben mint hiányos funkciójú megyeközpont.² Kiemelkedő kereskedelmi–pénzügyi–közlekedési–gazdasági szerepe s városi szolgáltatásai emelték a hierarchia élmezőnyébe,³ amelyeknek minden bizonnyal egyik legfontosabb alapját a helyi birtokpolitika képezte.⁴

A város a 19. század kezdetétől az első világháborúig mintegy 58 000 katasztális holdat (kat. h.), a két világháború között pedig közel 9500 kat. h. földet osztott ki,⁵ ezért a birtokstruktúra sokkal kedvezőbb képet mutatott az országoshoz viszonyítva. Kecskeméten, arányát tekintve 16%-kal kevesebb aprógazdaság (1 kat. h. alatt) s 6%-kal több 20–50 kat. h. közötti üzem működött 1935-ben,⁶ miközben a gazdaságok közel 95%-a 50 kat. h. vagy az alatti birtok volt. 1916-hoz képest ekkor 57%-kal több törpegazdaság (5 kat. h. alatt) és 71%-kal ugyancsak több 5–50 kat. h. holdas birtok, s ezzel együtt gazda mutatható ki.⁷

A város részletes demográfiai adatainak bemutatására ezúttal nincs lehetőségünk, azonban arra mindenképpen utalnunk kell, hogy a lakosság száma a vizsgált időszakban 14 ezer lélekkel gyarapodott,⁸ miközben több mint a fele külterületen élt, akiknek aránya ugyancsak növekvő, igaz lassuló tendenciát mutatott.⁹ Az országban Kecskeméten volt a legmagasabb a húszas években a természetes sza-

¹ A kifejezést gyakran hangoztatták a kecskeméti írásaikban (lásd pl. Merétey 1935: 78.), olykor pedig a hivatalos jelentésekben is előfordul pl. BKMÖL IV. 1926. 104/1931. Tiszti főorvosi jelentés, 1931. április 21.

² Beluszky–Győri 2005: 216.

³ Beluszky–Győri 2005: 200.

⁴ A város birtokpolitikájáról lásd Dömötör 1921; Wolf 1926 és Balásfalvi Kiss 1939.

⁵ Balásfalvi Kiss 1939: 55–56.

⁶ MSK ÚS 112. k. (Saját számítás.)

⁷ Balásfalvi Kiss 1939: 58.

⁸ MSK ÚS 71. k. és KSH (1941) 1947. A lakosság szám 73 ezerről 87 ezerre emelkedett 1920–41 között.

⁹ MSK ÚS 71. k. és BKMÖL IV. 1905. 6. d. 35460/1935 vö. BKMÖL IV. 1903. a. 58. k. 28. A külterületi lakosság aránya 51%-ról megközelítőleg 57%-ra nőtt 1920 és 1935 között.

porodás értéke,¹⁰ ennél fogva az ott élők 41%-a 19 évesnél fiatalabb volt.¹¹ Az előbbi kedvező adatokkal szemben a város halálozási mutatói az országos átlaghoz képest rosszabb képet festettek,¹² bár hozzá kell tennünk, hogy a két világháború között a helyi egészségügyben jelentős javulás volt tapasztalható.

Kecskemét gazdaságáról röviden elmondhatjuk, hogy az a kertkultúrára és az állattenyésztésre, különösen a zöldség és a gyümölcs termesztésére épült. Ez az intenzív kertkultúra jelentette a város exportkereskedelmének alapját.¹³ S ugyancsak ennek volt köszönhető az is, hogy a világgazdasági válság éveitől – az általános országos helyzettel szemben – a helyi társadalom, de leginkább az agrártársadalom „kevésbé” érezte a depresszió hatását. Látnunk kell azt is, hogy a lokális húzóágazat kulcsszerepéből fakadóan az ipar, a kereskedelem és a „szolgáltató szektor” ezer és ezer szállal fonódott össze a mezőgazdasággal. A helyi gazdaság a két világháború között viszonylag stabilan fejlődött, bár a földművelés jellegéből fakadóan egyúttal igen sérülékeny is volt.

Jóllehet a téma megkívánta volna számos olyan probléma (pl. tanyakérdés) tárgyalását, esetleg azok részletes kifejtését is, amelyek hozzájárulhattak volna a helyi agrártársadalom sokrétű jellemvonásának a teljesebb megértéséhez,¹⁴ ettől terjedelmi okokból el kellett tekintenünk.

A VÁROS AGRÁRTÁRSADALMÁNAK SZERKEZETE

A két világháború közötti kortárs magyar társadalmat kutató tudósok közül ki kell emelnünk Erdei Ferenc sokáig kiadatlan tanulmányát,¹⁵ amely a társadalmi modellalkotás területén minden bizonnyal a legnagyobb hatást gyakorolta a későbbi társadalomtörténet-írásra. Néhány éve azonban Gyáni Gábor megkérdőjelezte Karl Popper „negatív bizonyítás elméletével” az Erdei-féle elképzelést, sőt mi több: el is vetette azt.¹⁶ Ezzel szemben Timár Lajos a következőképpen vélekedik: „Az országos adatok szerint az úri és a polgári középosztály eltérő módon élt a középfokú oktatási intézmények nyújtotta mobilitási lehetőségekkel. Ez arra figyelmeztet, hogy a kettős struktúra elméletet korai lenne még a haszontalan elméletek lomtárába tenni.”¹⁷ Mindazonáltal, az így előálló

¹⁰ MSK ÚS 83. k. A természetes szaporodás 11,1%-os volt 1920–30 között, 2,4%-os negatív vándorlási különbözet mellett.

¹¹ MSK ÚS 96. k.

¹² Merétey 1935: 80.

¹³ Vö. Für 1983: 225.

¹⁴ A kecskeméti tanyarendszer kialakulásáról, a város birtokpolitikájáról, a helyi mezőgazdaság termelési szerkezetéről, illetve a demográfiai és egészségügyi helyzet összefüggéseiről részletesebben lásd Szilágyi 2006.

¹⁵ Erdei 2000.

¹⁶ Gyáni 2001; vö. Gyáni–Kövéér 2003: 192. – Véleményünk szerint megnyugtató módon csak kiterjedt levéltári kutatásokra építve, empirikus módon lehet az említett modellt elvetni, vagy legalábbis részben igazolni.

¹⁷ Timár 2006: 53. (A „figyelmeztet” szó helyén eredetileg „figyelmeztet” szó szerepel.)

A kecskeméti agrártársadalom vertikális felépítését az 1935-ös üzemstatistikai összeírás adataiból próbáljuk meg rekonstruálni. A módszert Timár Lajos Debrecen város agrártársadalmi struktúráinak feltárására dolgozta ki.²¹ Ezt az eljárást alkalmazva – s figyelembe véve az adott birtoknagyságokhoz tartozó átlagos birtokterületeket és az eltérő kecskeméti gazdasági-termelési strukturális viszonyokat – határoztuk meg a város agrártársadalom-szerkezeti arányait (lásd Függelék).

A kalkulációs számításokból kapott *becsült* adatok szerint a vertikális szerkezet a következő aránystruktúrát mutatja (1. táblázat).²² A nagyjából 20 ezer mezőgazdasági keresőnek több mint a fele (51–55%) agrárproletárnak bizonyult, míg negyede (25–27%) kisparaszt volt. A nevezett két társadalmi réteg között egy viszonylag széles átmeneti csoport, a fél-agrárproletárok rétege helyezkedett el, amely az agrárkeresőknek mintegy hatodát-hetedét (15–16%) alkotta. A három réteg együttesen az agrártársadalom 93–94 százalékát adta. A magasabb társadalmi kategóriáknál az alacsonyabb értékek miatt lényegesen kisebb a becsült adatok szórása. Ennélfogva a középparasztok csoportját 4,1–4,5%-ban határozhatjuk meg, miközben a gazdagparasztok csak egy vékonyka réteget 1,4–1,5%-ot jelentettek. A középbirtokosok és a „nagybirtokosok” pedig együttesen adtak ki 0,15%-ot, utóbbi ráadásul csak „fiktív réteg” volt, hiszen Kecskeméten 1000 kat. h. feletti magánbirtokkal csupán Müller Pál rendelkezett (1510 kat. h.), aki a fővárosban élt;²³ miközben a többi ilyen birtoktest mind valamilyen közületi tulajdon volt.²⁴

²¹ Timár 1993: 118–119.

²² A statisztikai felmérésből adódó hiányosságok miatt, a társadalmi rétegfedéseket nem lehet pontosan számszerűsíteni. Az üzemstatistikai összeírással kapcsolatban elsősorban az a nehézség merült fel, hogy a statisztika csak az üzemek számát tünteti fel, tehát a gazdaság tulajdonosának, esetleg bérlőjének foglalkozását nem. Bár feltételezzük, hogy a gazdák nagy többségének elsődleges megélhetési forrása a föld volt, azonban egy viszonylag „szűk” réteggel mint hibalehetőséggel mindenképpen számolnunk kell: azok gazdaságai is az összeírásban szerepelnek, akiknek csak másodlagos, kiegészítő forrás volt a föld. Ilyenek voltak azok a gyakorlatilag földbirtokosként feltüntetett tulajdonosok, akik például hivatalnokok, kereskedők, iparosok, orvosok voltak, s csak néhány száz négyszögölnyi, esetleg néhány tíz katasztrális hold földdel rendelkeztek. Velük az agrártársadalom földbirtokkal rendelkező tagjainak létszáma némileg növekedhetett, de bizonyos, hogy jelentősen az arányokat nem torzították el.

²³ Gazdacímár (1935) 1937: 242.

²⁴ Az egri római katolikus főképtalan (1300 kat. h.), a kecskeméti római katolikus egyház (1400 kat. h.) vagy Kecskemét thj. városa (43 ezer kat. h.).

1. táblázat

A kecskeméti agrártársadalom vertikális szerkezeti arányai (1935)

Vertikális rétegek	A		B		C		D	E	F	G
	Fő	%	Fő	%	Fő	%				
Agrárproletár	929	8,97	9750*	50,85	11544	55,06	50,85–55,06	52,95	2,1026	53,0
Félproletár	3084	29,79	3084	16,08	3084	14,71	16,08–14,71	15,40	0,6881	15,4
Kisparaszt	5166	49,90	5166	26,94	5166	24,64	26,94–24,64	25,79	1,1526	25,8
Középparaszt	855	8,26	855	4,46	855	4,08	4,46–4,08	4,27	0,1908	4,3
Gazdagparaszt	290	2,80	290	1,51	290	1,38	1,51–1,38	1,45	0,0647	1,4
Középbirtokos	27	0,26	27	0,14	27	0,13	0,14–0,13	0,13	0,0060	0,1
Nagybirtokos ^o	2	0,02	2	0,01	2	0,01	0,01–0,01	0,01	0,0004	0,01
Összesen	10353	100,00	19174	100,00	20968**	100,00	95,53–104,47	100,0	–	100,0

A kalkulációs számításokhoz felhasznált források: MSK ÚS 86. k. és 112. k. és KSH 1979. IV. k.

A = a földet birtokló vagy bérlő gazdák száma – MSK ÚS 112 k. alapján végzett saját számítások a Timár-féle módszerrel

B = az agrárproletár réteg számának becslése alapján végzett számítások (minimumbecslés)

C = a mezőgazdasági keresők számának becslése alapján végzett számítások (maximumbecslés)

D = a B és C becslések határértékei

E = a kalkulációs mediánérték százalékban

F = a mediánérték és a határérték különbözete (±)

G = a kalkulációs mediánérték egy tizedesre kerekített százalékos értéke

^o „fiktív réteg”

* 1930-ban a földnélküli mezőgazdasági munkások (6912 fő) és a gazdasági cselédek (1631 fő) száma összesen 8543 fő volt. (MSK ÚS 86. k. 204–205.). A mezőgazdasági keresők száma pedig (1935-re) 20 968 fő volt (az 1930. és az 1941. évi népszámlálás adatai alapján végzett becslés szerint). 1930-ban 20 308 aktív kereső dolgozott a mezőgazdaságban, amelyből 8543 fő volt földnélküli munkás és gazdasági cseléd, így százalékos arányuk ekkor 42,07% volt. Az előbbi arány segítségével végzett becslés szerint a 20 968 keresőből a földnélküli mezőgazdasági munkások és a gazdasági cselédek száma 1935-ben 8821 főre tehető (mivel 1941-re ezek az adatok hiányoznak ezért kellett az előbbi, „aránybecslés-módszert” alkalmazni). 1935-ben tehát, Kecskeméten – ha a földdel rendelkező agrárproletárok (929 fő) és a földdel nem rendelkező, előbb megállapított agrárproletárok becslült számát összeadjuk (8821 fő) –, akkor kijelenthetjük, hogy az üzemmstatistikai felvétel évében a számítások szerint, mintegy 9750 fő agrárproletárt feltételezhetünk.

** a mezőgazdasági keresők száma 1935-re végzett becslések alapján (lásd az előzőekben)

Az agrártársadalom 13–14 százalékát a haszonbérlők adták. Arányuk, vertikális rétegenként eltért. A számuk a földdel rendelkező agrárproletárok soraiban (10%) és a középbirtokosok esetében (11%) volt a legalacsonyabb. A félproletár, kisparaszt, közép- és gazdagparaszt családok körében 24–29 százalékra tehető az arányuk. A legtöbb bérlő (1447 fő) a kisparaszi rétegekben tapasztalható, azonban arányuk nem itt a legmagasabb, hanem a középparasztok soraiban, ahol 29%-ot mutat (248 fő). A horizontálisan elhelyezkedő bérlő- és napszamos-társadalom (kis) részben fedte egymást (1. ábra). Lényeges különbségekre lehetünk figyelmesek, ha Kecskemét horizontális agrártársadalom-szerkezetét hasonlítjuk össze a hasonló bontásban szereplő debreceni értékekkel. E tisztántúli város agrártársadalmának 20%-át cselédek alkották, ezzel szemben Kecskeméten ez az arány csak feleakkora (8–9%) volt. Ennek okát – elsősorban – az eltérő termelési szerkezetben találhatjuk meg, hiszen a cívisvárosban inkább a szántóföldi művelés dominált. Noha Kecskeméten is magas volt a szántóföldek aránya, a jelentősebb

szőlő-, gyümölcs- és zöldségtermesztés miatt mégis inkább alkalmi munkaerőre, napszámosokra volt szükség. Mindezt alátámasztja a mezőgazdasági munkások fordított arányszáma, ugyanis a debreceni agrártársadalomnak 25, míg a kecskemétinek 52–56 százaléka volt napszámos. Jól látható a kétszeres különbség. Mindazonáltal a vertikális eltérést is tekintetbe véve szintén figyelemreméltó, hogy az előbbi városban kétszer akkora volt a félproletárok aránya (30%). Mindez arra enged következtetni, hogy Kecskeméten valamelyest kedvezőbben alakultak az életkörülmények az agrártársadalom egészére nézve – mivel az átmeneti (félproletár) réteg szűkebb volt –, amelyek a jobb birtokszerkezeti megoszlásból fakadó további kedvezőbb társadalm szerkezeti arányokkal párosultak. Ugyanakkor ne feledjük, hogy amíg Debrecenben az agrárproletárok aránya 45% körül alakult, addig ez Kecskeméten közel 10 százalékkal magasabb értéket mutatott.²⁵ Jóllehet ez a tény – első ránézésre – ellentmond a jobb strukturális és az abból fakadó kedvezőbb életkörülményi viszonyok feltételezésének, ám ha figyelembe vesszük azt, hogy Kecskeméten az agrárproletárok foglalkoztatottsága lényegesen magasabb volt, mint Debrecenben, akkor feloldható az említett látszólagos paradoxon, amelyet az eltérő gazdaságstruktúra is kellően alátámaszt.

Megállapíthatjuk, hogy Kecskemét agrártársadalmának úgy a vertikális, mint a horizontális szerkezete lényeges eltéréseket, vagy inkább „hiányosságokat” mutatott nemcsak Debrecenhez, hanem az országos méretekhez viszonyítva is. Az eltérő birtokstruktúrából és a magas külterületi lakosságszámból adódóan – mely főleg a város korábbi birtokpolitikájából következett – Kecskeméten hiányzott a vertikális felépítésből az említett nagybirtokos (arisztokrata) réteg: így *uradalmak és uradalmi cselédek sem voltak*. Ezzel szemben a város jelentős számú gazdája ún. gazdacselédeket foglalkoztatott, mely az agrártársadalomnak, mintegy 8 százalékát foglalta magába. Továbbá elmondhatjuk azt is, hogy a summások csoportja úgyszintén hiányzott, igaz nem a vertikális, hanem a horizontális felépítésből.²⁶ Idénymunkásokkal sem a város társadalmi szerkezetében, sem a városban munkát vállaló, máshonnan elszegődött „vendégmunkások” között nem találkozhatunk. Ennek oka elsősorban a város meglehetősen nagy kiterjedésében keresendő, hiszen erről a jókora (160 ezer kat. h.) területről a szükséges munkaerőt a magas lélekszám pótolni tudta, így nem kellett más vidékek summásait foglalkoztatni; a napszámos réteg még dologidőben is biztosíthatta a munka elvégzését. Ebből (és a zöldség-gyümölcs exportképességéből) fakadóan a mezőgazdasági munkanélküliek száma a gazdasági válság éveit is meglehetősen alacsonyan maradt.²⁷ Tehát: „aki szeretett dolgozni, az azért megélt. De volt,

²⁵ A Debrecenre vonatkozó adatokat lásd Timár 1993: 126.

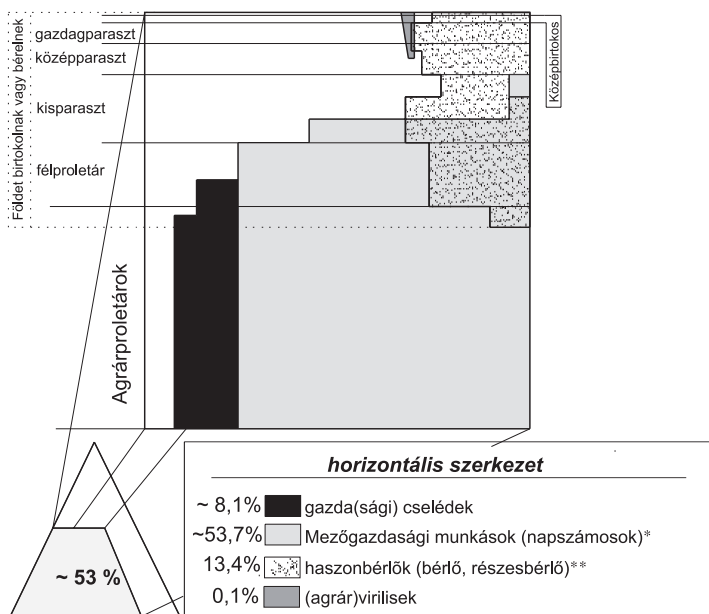
²⁶ BKMÖL IX. 234. b. 2. d. A doboz tartalmából egyértelműen kiderül, hogy Kecskeméten nem találhatunk summás munkásokat.

²⁷ Ebben fontos szerepet játszott az, hogy a szőlő gyakran a késő őszi és kora tavaszi időkre is munkát biztosított. (vö. Für 1983: 129.) Továbbá vö. Kiss Endre polgármester 1936-os szavai: „Kecskeméten az ideit télen [1935/36] azért talált a munkásság megélhetést, mivel a környéken cca [cirka] 1000 holdat fordítottak szőlő és gyümölcs alá.” – BKMÖL IX. 234. b.

aki nem szeretett dolgozni, annak nem is volt majdnem a betevő falatja sem.”²⁸ Vagyis munkanélküliekkel a mezőgazdaságban szinte csak a rokkantak, háborús sebesültek, betegek és a „munkakerülők” esetében találkozhatunk.

1. ábra

*A kecskeméti agrártársadalom szerkezete a két világháború között
(arányosan ábrázolva, saját szerkesztés)*

* A mezőgazdasági munkások és a gazdasági cselédek számaránya minden bizonnyal lényegesen magasabb lehetett, ám a korabeli hivatalos statisztikai adatok alapján csak az előző szerkezet vázolható fel. Ugyanakkor a munkások (leginkább a napszámosok) arányának nagyobb mértéke valószínűsíthető a kisparaszti társadalmi réteg soraiban (Lipták 1936: 123.), ennek értelmében a szántóval bírók javát ide sorolhatjuk az 1–5 kat. h.-asok közül; ez a kisbirtokos parasztok kb. 21%-a.

** A haszonbérlők aránya, ezzel szemben megközelítőleg pontosnak tekinthető. (A = birtokosok és bérlők összesen; B = csak a bérlők; C = a bérlők százalékos aránya a különböző földbirtokosi rétegekhez viszonyítva.)

vertikális rétegek	A	B	C
agrárproletár	929	94	10,1
félproletár	3084	839	27,2
kisparaszt	5166	1447	28,0
középparaszt	855	248	29,0
gazdagparaszt	290	71	24,5
középbirtokos	27	3	11,1

1. d. – Duna-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara (=DTK MK) Gyümölcsstermelési és Borászati Szakosztályának 1936. április 15-ei gyűlésének jegyzőkönyve.

²⁸ Szálas Mihály interjú.

AGRÁRPROLETÁROK, FÉLPROLETÁROK

A fejezetcímbe szereplő rétegek alkották az agrártársadalom legalsóbb szintjét, Kecskeméten a mezőgazdaságból élő népesség kétharmada tartozott közéjük. A jövedelmi különbségek nem voltak jelentősek a két csoport között, ám vitathatatlan, hogy valamivel könnyebb, vagy inkább biztonságosabb helyzetben éltek a földdel rendelkező félproletárok, azonban még így is helytálló a megállapítás: „Gondjuk és törekvésük elsősorban a létfenntartási szükségletek előteremtésére irányul.”²⁹ Az előbbi gondolat egyértelműen kifejezi azt, hogy ezeknek az embereknek állandó küzdelem s nélkülözés jellemezte mindennapjait. Nyomorúságos helyzetükből legtöbbször lehetetlen volt kitörniük. Földhöz jutni vagy *városi bérlet* formájában lehetett, vagy úgy, ahogy azt az 1930-as években kisbéresként szolgáló Szálas Mihály napjainkban találóan megfogalmazta: „Abban az időben nehéz volt földet szerezni. Hát mink is úgy jussoltuk. Édesanyám hozta a földet. Arra építettünk [...] kis gunyhót, oszt ott laktunk.”³⁰ A szegény ember tehát földhöz leggyakrabban csak örököléssel juthatott – s már egy apróbb földdarab is kedvezőbb (élet)feltételeket teremthetett.

Az agrárproletár és félproletár családok zöme a cselédek, vagy a napszámosok csoportjába tartozott. Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül az agrárproletár réteg legelesettebbjeit, a nincstelen, munkanélküli családokat sem. 1923-ban a hivatalos feljegyzések alapján alig 3%-ra becsülhetjük a munkanélküliek arányát Kecskeméten. A forrásokból az is kiderül, hogy a munkanélküli családfőknek csak 39%-a volt mezőgazdasági munkás, így az agrárkeresőknek mintegy 2%-a,³¹ azaz az agrárproletároknak 4–5%-a volt hivatalosan bejegyzett munkanélküli. Természetesen valószínűsíthető, hogy tényleges arányuk ennél magasabb lehetett, hiszen a mezőgazdasági, munka nélkül tengődő családok számának éves alakulásában szezonális ismerhető fel.

A két világháború között több alkalommal is előfordult, hogy ínségnyhító akcióra került sor nemcsak Kecskeméten, hanem országszerte is. Az 1922-ben segélyért folyamodó családok mindegyikéről általános szociális jelentés készült. A helyszínen rögzített jegyzőkönyvek egy része szerencsésen fennmaradt. A dokumentumokat³² (s rajtuk keresztül a kérvényezőket) lényegében négy alaptípusba sorolhatjuk;³³ ezúttal – terjedelmi okokból – csak a „teljesen” nincstelen

²⁹ Balásfalvi Kiss 1939: 51.

³⁰ Szálas Mihály interjú.

³¹ 1920-as és 1930-as évi népszámlálás adataira támaszkodva a mezőgazdasági keresők számát 1923-ban 21 ezer főre becsülhetjük, amelyből – a forrás alapján – 434 családfő volt munka nélkül. Ennek megfelelően ez 2%-os arányt mutat. – MSK ÚS 76. k. és 94. k. és BKMÖL IV. 1901. c. 1. d. A városi Horthy-Bizottság intézőbizottságának 1923. február 6-ai ülésének jegyzőkönyve alapján.

³² BKMÖL IV. 1901. c. 1. d.

³³ Azok, akik (1.) teljesen nincstelenek és szörnyű körülmények között élnek; (2.) azok a családok, ahol a családfő hadirokkant, vagy a háború miatt megözvegyült asszony a családfenntartó; (3.) azok a nincstelenek, ahol a családfő vagy valamelyik kereső családtag börtönben ül, illetve azok,

családokra jellemző egyik jegyzőkönyvből vett részlettel szemléltetnénk e réteg nyomorúságos helyzetét: „A szobában egy ágyon, egy kályhán és egy kis karos-széken semminemű bútorzat nem volt. Még egy kis darab kenyérük is a földön, egy deszkán volt. A beteg férfi a deszkából összetákolt ágyon rongyokban feküdt. A felesége még nem annyira öreg, hogy munkaképtelen volna, de mivel nem normális kinézésű ő és három kiskorú gyermeke is segélyre szorulnak.”³⁴ Röviden elmondható, hogy az ilyen és ehhez hasonló családok minden esetben részesültek valamilyen juttatásban, legtöbbször élelmiszer formájában.³⁵ Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy a húszas-harmincas években Kecskeméten fokozatosan kiépült egy, a nincstelen családokat segítő olyan összetett, viszonylag széles, jól működő „szociális háló”,³⁶ amelynek köszönhetően a rászorulóknak ha nem is rendszeres, de legalább alkalmi segítségben részesülhettek.

Az agrárproletariátus legzártabb rétegének a gazdacselédek tekinthetők.³⁷ Többnyire ők is a napszámosokkal együtt a várost övező tanyavilágban keresték meg a betevő falatot. Soraikban megfigyelhető némi „hierarchia”, egyfajta életkorhoz kötött „szamárlétra”, amelyet legtöbbször azért járhatott végig, mert itt nem voltak olyan merev falak, mint amilyen pl. a tehetős s a kevésbé tehetős birtokos parasztrétegek között volt tapasztalható.

Statisztikai adatok alapján a kecskeméti agrártársadalom 8–9%-a volt cseléd, csakhogy az összeírás kizárólag a „kereső”, férfikorba és az eladósorba serdülő fiataloktól kezdve vette számításba a cselédeket, miközben a tizenöt-tizenhat éven aluli gyermekek az eltartottak számát gyarapították. Ezzel szemben a szegény családok hat-hét éves, de már fiatalabb kortól kezdve is pl. libapásztornak, olykor kisebb házkörű munkák elvégzésére adták a nagyobb gazdák tanyáira szolgáltni gyermekeiket. Ők álltak a cselédsor alsó fokán. Őket nevezték *kisbéresekné*, *kis-szolgáknak*. A külterületen élő 6 és 14 éves kor közötti gyerekek száma 1930-ban nagyjából 8200 fő volt, amelynek valamivel több, mint fele fiú volt. Tehát óvatos kalkulációval, megközelítőleg egy-kétezer kisbéressel mindenképpen számolnunk kell, melynek következtében a cselédsorban lévő keresők aránya főleg a nyári időszakban, amikor szünetelt a tanítás, mintegy 4–9%-kal magasabb lehetett. A kisbéresek azonban nemcsak nyáron, dologidőben, hanem olykor-olykor egész évben is szolgáltak. Ezt Szálás Mihály visszaemlékezése is igazolja: iskolába járni „szerettem, de utána, mikor elszegődtem [9 évesen, 1933-ban] nem engedtek, mert a munka, a munka. [...], de elintézte [a gazda], hogy nem volt büntetés. [...] sok idő kimaradt, mert ahogy cseléd voltam vagy engedtek, vagy nem

akik munkaképesek de munkát nem vállaltak és ezért nincstelenek (nem azért mert munkát nem kapnak!); s végül (4.) azok a családok, ahol van rendszeres jövedelem, esetenként többen is dolgoznak a családból, s mégis segélyt igényeltek.

³⁴ BKMÖL IV. 1901. c. 1. d. 245/1922. A jegyzőkönyv kelt 1922. szeptember 11-én.

³⁵ BKMÖL IV. 1901. c. 1. d. lásd a Városi Horthy-Bizottság intézőbizottságának 1923. február 6-ai gyűlésének jegyzőkönyvét.

³⁶ Szilágyi 2006: 329.

³⁷ Timár 1993: 121.

engedtek.”³⁸ A kisbéresek az agrárproletár és a félproletár családokból kerültek ki, de előfordult, hogy a szegényebb kisparasztok is rákényszerültek arra, hogy szolgálni adják a legénykét, azonban a dolgos kéz otthon is jól jött a gazdaságban, így körükben ez az arány jelentősen alacsonyabbnak tekinthető.

Az éves cselédeknek (az életkor szerinti hierarchia felső fokán) három típusát különböztették meg Kecskeméten. Eszerint beszéltek rendes konvenció; kiségitő, mindenes (ún. lovász) és kertész cselédről.³⁹ A *rendes konvenció cseléd* általában családos férfi volt. Egész évben a tanyán dolgozott, s a konvenció mellé illetményföldet is kapott, és köteles volt gyakran egy-két fiút gulyásnak vagy kanásznak adni a gazda jószágá mellé. A *lovászok* rendszerint nőtlenek voltak, így kosztot is kaptak és „megegyezés szerint valamelyes alsó és felső ruhát.”⁴⁰ Bérük megközelítőleg feleannyi volt, mint a konvenció cselédké. A legkevésbé kötöttebb életforma a *kertészeké* volt, ugyanis más tanyán, más munkát is vállalhattak, de amikor a gazda kérte, kötelesek voltak munkába állni. Számukra is előre meghatározott bér biztosította a megélhetést, mely valamivel alacsonyabb, vagy azzal közel megegyező volt, mint amit a lovászok kaptak. (Természetesen a megalkudott bér és bér között is jelentős különbségek alakulhattak ki.)

A gazda és a felfogadott cseléd között hivatalosan az ún. bérlevél (szerződés) biztosította a megállapodási feltételeket,⁴¹ amelyet két példányban kellett kiállítani a szóbeli megállapodástól számított 15 napon belül, s amelyet a polgármesternél is be kellett mutatni. A szerződés egyik példánya a gazdánál, a másik a cselédnél maradt (274. 1.§). A bérlevél tartalmazta a szerződő felek nevét, a szerződés időtartamát, a cseléd munkabérét és munkakörét (274. 2.§). A rendelet értelmében akár 100 pengő bírságra volt büntethető az a gazda, aki vagy nem kötött szerződést, vagy azt nem mutatta be a városházán, illetve ha elmulasztotta az egyik példányt megőrzésre átadni a felfogadott cselédnek (274. 4.§). S végül munkaadóként biztosítani kellett a cseléd számára a „szolgálati idő utolsó két hónapjában [...] két szabadnapot [...] azon célból, hogy a cseléd újabb szolgálati helyet kereshessen” – amely akár ünnepnap is lehetett (274. 5.§). A büntetés kilátásba helyezése ellenére is előfordult, hogy csak szóbeli megállapodásra került sor a gazda és a cseléd között; s az sem volt példa nélküli, hogy vasárnapokon és más ünnepeken is dolgoznia kellett a cselédnek, holott a pihenőnapot az 1907. évi XLV. tc. 30.§-a biztosította. (A helyzet általánossá válása miatt, a földművelésügyi miniszter 1934 novemberében⁴² levélben hívta fel az érintett törvényhatóságok figyelmét az említett problémára – mindhiába.)

³⁸ Szálas Mihály interjú.

³⁹ Wolf 1926: 54–55.

⁴⁰ Wolf 1926: 55.

⁴¹ Kecskemét törvényhatósági jogú városának a gazdasági cselédek bérleveléről szóló szabályrendeletét lásd BKMÖL IV. 1908. j. 4. d. 274. sz. rendelet 18351/1934.

⁴² BKMÖL IX. 234. c. 63. dosszié 78000/1934. A m. kir. földművelésügyi miniszter 1934. november 12-i levele a gazdasági cselédek vasárnapi munkaszünetéről.

Az előzőek után nézzük, mit is jelentettek számszerűen a cselédbérek. A bugaci konvenció cselédség béréről 1937-ben a következőket írta Erdei Ferenc. A „jó átlag konvenció bér, ami azt jelenti, hogy búza, rozs, szalonna, csizma, só, tüzelő és a készpénzjárandóság kitesz együtt kb. évi 450 pengőt. Ehhez jön még a lakás, és ezzel előttünk áll a cselédség életkerete.”⁴³ Mindebből egyértelműen kitűnik, hogy a cselédbért főként természeti juttatásokban számították, amely ezáltal igencsak hozzájárult a gazdasági válság hatásainak tompításához.⁴⁴

Ezek után az is tanulságos, ha belepillantunk néhány cseléd hagyatéki leltárába.⁴⁵ Ebből kiderül, hogy egy gazdasági cseléd körülbelül 300–800 pengő értéket hagyott maga után halálakor.⁴⁶ Az egyik, 1940-ben fiatalon, 27 évesen elhunyt gazdasági cseléd után mindössze 376 pengő 53 fillér maradt. Ingatlana, háza természetesen nem volt, összes vagyonát egy ágy és láda, egy öltözet felső és egy téli ruha, egy pár csizma, cipő, három pár alsó fehérnemű, két párna és kalap, valamint egy sapka és egy suba képezte.⁴⁷ Ha a temetési költséget (100 pengő) leszámítjuk, akkor alig maradt utána több, mint egy félévi, esetleg egy évi munkabér; azaz megtakarítani ez a réteg vajmi keveset tudott.

A napszámosok – szemben a cselédekkel – lényegesen többen voltak, munkaerejüket már a kevésbé tehető parasztgazda is igénybe tudta venni néhány napra, esetleg egy-két hétre. Azonban nemcsak napos és hetes, hanem hónapos „napszámossal” is találkozhatunk Kecskeméten.⁴⁸ Ők, általában egy nagyobb gazdaságban, elsősorban szőlő-, gyümölcs- vagy zöldségüzemekben dolgoztak.⁴⁹ A mezőgazdasági munkások (Kecskeméten főként napszámosok) az agrártársadalomnak több mint felét adták. A számuk 1930-ban közel 11 ezer fő volt,⁵⁰ nem egészen kétharmaduk (teljesen) földnélküli.

Kecskeméten a napszámosok rendszerint vasárnap reggelenként gyülekeztek a piactéren, melyet ilyenkor *emberpiacnak* neveztek. Ekkor azok a tanyás gazdák, akiknek munkaerőre volt szüksége, egy vagy akár több napszámost is fel fogadtak. Szóban megegyeztek a munkáról és az érte járó fizetéséről. Mivel gyakran csak egy-két napot, esetleg hetet jelentett a „szerződés”, vagy inkább alku,

⁴³ Erdei 1957: 89. Ezzel szemben Gunst Péter – Matolcsy Mátyás számításai alapján – az átlagos cselédbért országosan 205,3 pengőben határozta meg az 1930/31-es évre. (Gunst 1998: 250.) Ez feleannyi, mint amit Erdei Ferenc közölt. Az mindenestre valószínűnek tűnik, hogy a gazdacselédek bére magasabb lehetett Kecskeméten, mint az országos átlagérték, mivel a mezővárosokban ez általában mindig magasabb volt. (Gunst 1998: 264.)

⁴⁴ A napszámosok is gyakran természetben kapták fizetésük egészét vagy egy részét, ezért esetükben is hasonló folyamatról beszélhetünk. Vö. Gunst 1998: 264.

⁴⁵ A hagyatéki leltárak többsége a második világháború alatt megsemmisült, így csak áttételesen, más kapcsolódó iratok, pl. Kecskemét thj. város Árvaszkének anyagai között találhatunk elvétve ilyen dokumentumokat. BKMÖL IV. 1912. b.

⁴⁶ Vö. a debreceni helyzettel, amely rendkívül hasonló volt: Timár 1993: 124.

⁴⁷ BKMÖL IV. 1912. b. 414. d. 390/1940. Hagyatéki kimutatás, 1940. február 17.

⁴⁸ Wolf 1926: 57.

⁴⁹ BKMÖL XIV. 59. 1. dosszié, 3. tétel. Az 1927–41 közötti szerződéseket és egyezségeket tartalmazó átíró-tömb 1937. március 7-ei bejegyzése. (A szerződést hét munkavállaló írta alá.)

⁵⁰ MSK ÚS 86. k. 204–205.

a napszámos egy szezonban akár több helyre is kénytelen volt elszegődni. A napszám mellé legtöbbször még harmados tengeri vagy burgonyaföldet is vállalnia kellett, ha télen is meg akart élni családjával. Ebben az esetben részesekké váltak, de részes volt az arató is. A bért általában csak akkor állapították meg, amikor már látszott, hogy mennyit fog adni a föld.⁵¹

A napszámbevételek alakulásáról országos viszonylatban Kerék Mihály számításai jól ismertek⁵² (amelyet az 1930-as évek második felére vonatkozó forrásunk csak megerősít). Eszerint Kecskeméten akkoriban 1,20–1,80 pengő körül mozgott a kifizetett napszámé.⁵³ Az összehasonlítás végett elmondhatjuk, hogy az 1935-ös Kecskemét környéki piaci árak figyelembevételével 1 pengőért hozzávetőleg öt-hat tökört vagy két-három kilogramm karalábét lehetett venni, illetve egy libát, vagy valamivel kevesebb, mint másfél tucat tojást. Egy pengő ötven fillérért pedig már egy pár rántanivaló csirke is az asztalra kerülhetett.⁵⁴ Egy kilogramm rozs ára 1935 decemberében 16 fillérbe került Kecskeméten, a liszt ára valamivel drágább, 20 fillér volt.⁵⁵

Hogy mi maradt egy rövid, ám dolgos napszámos-élet után? – hasonlóan kevés, mint ahogy a cselédeknél láttuk. Az egyik 1938-as hagyatéki leltár tanulsága szerint az ugyancsak fiatal, 29 éves napszámos után 70 négyszögöles belterületi porta maradt, melyen egy ház állt, amihez egy több mint háromnegyedholdas kert tartozott, ahol ekkor már szőlő- és szántóművelést folytattak.⁵⁶ Mindezt az 1920-as években, 57 évesen elhunyt édesapjától örökölte. A kert ekkor még kétszer akkora volt, s benne csak szőlő állt.⁵⁷ Ezzel szemben a fiú halálakor a felére csökkent birtokon már egyszerre folyt szőlő-, szántó- és kertművelés. (A birtok megfélemlődésének valószínűleg egy örökös társ lehetett az oka.) Mindez arra utal, hogy így az örökösök félproletár sorba süllyedtek, és a megélhetéshez napszámot kellett vállalniuk. A fiatalon elhunyt napszámos esetéből egyértelműen kitűnik az is, hogy közel tíz év munkájával sem volt több vagyona, mint amit örökölt. A becslés alapján ez összesen 133 pengőt jelentett, s ha ebből leszámítjuk a temetési költségeket, akkor alig maradt 20 pengő (kétheti munkabér).

⁵¹ Wolf 1926: 54, 56.

⁵² Kerék 1936: 497–498.

⁵³ Szálás Mihály interjú. – Ezzel egybehangzóan vall Kerék Mihály is, amikor 1936-ban azt írja: „A tényleges napszámbevételek ma legtöbb vidéken 1–1,50 pengő körül mozognak nyáron, a többi évszakban megfelelően alacsonyabbak.” (Kerék 1936: 498.)

⁵⁴ BKMÖL IX. 234. c. 1. d. Az árakat az abonyi, az alpári, a keceli, és a lajosmizsei, azaz Kecskemét környéki piacok árainak figyelembevételével határoztuk meg.

⁵⁵ BKMÖL IV. 1912. b. 367. d. 8160/1935 Hagyatéki kimutatásból végzett számítás. Ugyanakkor arról is van némi fogalmunk, hogy egy átlagos mezőgazdasági napszámos család kiadásai milyen arányban oszlottak meg. A Magyar Gazdaságkutató Intézet számításai alapján az átlagnak vett mintegy 690 pengő éves jövedelem legalább 70%-a az élelmezési szükségletet fedezte. (Szentkirályi 1943: 8.)

⁵⁶ BKMÖL IV. 1912. b. 414. d. 463/1940 Hagyatéki kimutatás, 1938. május 23.

⁵⁷ BKMÖL IV. 1912. b. 414. d. 463/1940 irathoz csatolva. Hagyatéki kimutatás, 1922. január 14.

A kicsinyke földdel vagy inkább házhellyel rendelkező családok lakhelye rendkívül szerény volt. Ezek az épületek sárból és vályogból készültek, s gyakran a padozatuk is földből volt. A szoba-konyhás ház berendezése mindössze egy szekrény, egy asztal, néhány szék, esetleg egy-két ágy volt – „amennyire futotta”.⁵⁸ A házhoz általában néhány melléképület is tartozott (ól esetleg istálló, góré vagy kamra). A legtöbb háznál – főleg a tanyákon – kút is volt. A felnövekvő gyerekek, ha teheték, akkor a szülőktől, rokonoktól nem költöztek messze, s nem vállaltak (nagyon) távol munkát. Mindezt azért, hogy a szülők segíteni tudják az életben elinduló gyermekeiket, s viszont, hogy a gyerekek segíthessenek idősebb szüleiknek.

Összefoglalva elmondható, hogy a vizsgált rétegek meglehetősen kilátástalan helyzetben tengették mindennapjaikat. A választási lehetőség a cselédsorban és a napszámos munkában merült ki. A föld bérlése mellett a gyermek, a több gyermek vállalása nyitott egy nem túl messzire vivő, csupán agrárproletári s félproletári viszonylatban érvényesülő csekélyke mobilitási folyosót. A gyerekek elszegődve munkába álltak, így a szülőknél nemcsak „egy” szájjal kevesebbet kellett etetniük, hanem még némi plusz pénz is befolyt a kasszába, hozzájárulva ezzel a család fenntartásához. Ha több gyermek is munkába tudott állni, akkor az még inkább javított az anyagi körülményeken. Mindebből az következett, hogy a legszegényebb módú agrárproletár családok sorai állandó jelleggel cserélődtek. Nem ugyanazok alkották évtizedeken keresztül a legszegényebbek, a „nincstelenek” rétegét, mert ahogy felnőtt a gyerek, úgy emelkedett a család is valamivel „magasabb” státusba. A Gunst Péter által „koldusnak” nevezett családok általában mintegy 14–16 évet töltöttek az átmeneti nyomorgó korszakban.⁵⁹

KIS-, KÖZÉP- ÉS GAZDAGPARASZTOK

A kecskeméti agrártársadalom közel egyharmadát a kis-, közép- és gazdagparaszti rétegek alkották, melynek négyötöde kisparaszti sorban élt. Az említett három csoport családjainak 28%-a bérlő volt, s a bérlőknek 82%-a volt ugyancsak kisparaszt. Wolf István munkájában arra hívja fel a figyelmünket, hogy e réteg kialakulásában igen nagy szerep jutott a kecskeméti birtokpolitikának.⁶⁰ Az egybehangzó korabeli kijelentések alapján azt kell mondanunk, hogy igazán kecskeméti lakosnak csak azt tekintették, aki valamekkora földet (szőlőt, gyümölcsöst) magáénak tudhatott.⁶¹ E mögött az „íratlan szabály” mögött – többek között – alighanem a kecskeméti agrárember történeti fejlődés során kialakult erőteljes földhöz jutási vágya húzódott meg. Valószínűleg ebben láthatta leginkább a felemelkedés lehetőségét, mely meghatározó módon befolyásolta gondolatvilágát,

⁵⁸ Szálas Mihály interjú.

⁵⁹ Gunst 1998: 268.

⁶⁰ Wolf 1926: 42.

⁶¹ Balásfalvi Kiss 1939: 54; Erdei 1957: 86; Horváth 1933: 148; Wolf 1926: 25.

s emiatt a földön kívül más mobilitási utat kevésbé ismert.⁶² Sokak számára így az egyetlen lehetőséget a földbérlés jelentette.

A trianoni Magyarország területén 1895 és 1935 között a haszonbérletek területe közel 6%-kal nőtt.⁶³ A gazdaságok 16%-a⁶⁴ volt ekkor részben vagy egészen haszonbérlet. Az alföldi tanyás mezővárosokban viszont kiugróan magas (28–38%) volt a haszonbérlet földterületek aránya.⁶⁵ Kecskemét földterületének 38%-a haszonbérletként üzemelt, ami a gazdaságok 26%-át adta⁶⁶ (e területnek a háromnegyede 5–100 kat. h. nagyságú volt, ami az ilyen gazdaságok 63%-át érintette). 1935-ben Kecskeméten az összes haszonbérlet földterület közel háromnegyede magán (átlagosan 46 kat. h.), míg valamivel több, mint negyede városi bérlés volt.⁶⁷ Ugyanakkor a haszonbérlet gazdaságok 65%-a városi bérlés, lényegesen kisebb (10 kat. h.) átlagmértű birtok volt. A város 1925 és 1935 között saját földterületéből nagyobb arányban biztosított bérlhető földeket, s ráadásul a kevesebb területet több igénylő között osztotta szét, akiknek száma az említett tíz év alatt 25%-kal gyarapodott.⁶⁸ A haszonbérleti díj, úgy a magán, mint a városi bérlés esetében, bár többé-kevésbé hasonló volt, mégis az utóbbi némileg alacsonyabb szinten volt, ahol ráadásul a bérlő nem tartozott mellékszolgáltatásokkal. A közel félszáz szerződés átvizsgálását követően megállapítható, hogy 1930-ban a városi bérlési díj, a föld minőségétől függően, általában 80 és 210 kg gabona között mozgott katasztrális holdanként,⁶⁹ amelynek felét gyakran búzában, másik felét pedig rozsban kérték. Magánhaszonbérleti díjként leginkább holdanként 100 és 280 kg gabonát kellett fizetni,⁷⁰ de előfordult, hogy ennél többet is elkértek a mellékszolgáltatások mellett; így találkozhatunk holdanként akár 300–400 kg-os bérlési díjjal is.⁷¹ A város tehát kedvezőbb feltételek mellett biztosított bérlési lehetőséget.⁷² A magánhaszonbérlet – a földbérlés helyi szövetkezete által 1937-ben írott levél tanúsága szerint – legtöbbször igen kiszolgáltatott helyzetbe kerültek egy-egy szerződés vállalásakor. A mellékszolgáltatások, amellyel a bérlő a bérlési díjon túl tartozott, ahogy a levél írja „már

⁶² Vö. Gunst 1998: 247.

⁶³ Konkoly Thege 1940: 288.

⁶⁴ MSK ÚS 112. k. 62. A haszonbérlet és vegyes birtokok együttszámítva. Vö. Kerék 1938: 629.

⁶⁵ Konkoly Thege 1940: 295. A tanulmányban szereplő 6. sz. táblázat adatai alapján.

⁶⁶ MSK ÚS 112. k.

⁶⁷ BKMÖL IV. 1910. e. 12. d.

⁶⁸ BKMÖL IV. 1910. e. 12. d. és Wolf 1926: 46.

⁶⁹ Néhány jellemző szerződés: BKMÖL IV. 1926. 31/1930, 76/1930; 62/1930, 123/1930; 62/1930, 124/1930; 62/1930, 108/1930; 62/1930, 126/1930; 64/1930, 145/1930; 64/1930, 1043/1930; – de hasonlóak a korábbi származó bérlési díjak is: BKMÖL IV. 1926. 31/1930, 6551/1926; 256/1930, 6542/1929.

⁷⁰ BKMÖL IV. 1926. 250/1933, 178/1931, 399/1933 vö. uo. 64/1930, 2891/1930 A magyar királyi gazdasági főtanácsos levele Kecskemét th. jogú város Közigazgatási Bizottságának Gazdasági Albizottságához, 1930. május 2.

⁷¹ Ezekre a szélsőségekre Wolf István hívja fel a figyelmünket már (!) 1926-ban. (Wolf 1926: 47–53.)

⁷² BKMÖL IV. 1908. j. 4. d. 255. sz. Kecskemét th. város általános földhaszonbérleti feltételei.

nem csak erkölcstelenek, hanem a jobbágy korszakra emlékeztető és a bérlőknek emberi mivoltát is megszegyenítő kívánalmak. Ezenkívül alkalmasak arra is, hogy a bérlők saját maguk se láthassanak tisztán, hogy tulajdonképpen mennyi haszonbért is fizetnek.”⁷³

Mindebből egyértelműen kitűnik, hogy a „bérlőtársadalom” több mint harmada (közel ezer család) kiszolgáltatott helyzetben volt, mégis vállalta – még ha nagy áldozatok árán is – a felemelkedés eme nehéz útját.

A bérlők a földtulajdonos réteggel együtt alkották a város „gazda”-társadalmát, amelyben – jövedelem szempontjából – az egyes gazdák helyzete nagyban függött attól, hogy mit termelt kisüzemében, hiszen ugyanolyan méretű és közel hasonló minőségű földben megtermelt zöldség-gyümölcs ára egészen más volt, mint a gabonáé.⁷⁴ Előbbi esetben magasabb, míg utóbbinál lényegesen alacsonyabb bevételre lehetett számítani, melyhez az életkörülmények is igazodtak, s ahhoz mérten a társadalomban elfoglalt pozíció is módosult. De nemcsak a választott művelési ágtól függött a jövedelem s vele karöltve a pozíció, hanem attól is, hogy kinek milyen távol esett a tanyája a városi piactól, s hogy a közlekedési feltételek minősége milyen volt; hiszen mindezek megléte vagy hiánya szintén erősen befolyásolta a jövedelmi viszonyokat.⁷⁵

Mindezek fényében megkerülhetetlen annak körbejárása, hogy vajon mekkora lehetett az a birtokméret, amely egy átlagos öttagú parasztcsaládot egy éven át képes volt eltartani. Szálás Mihály szerint, „ha jó volt a birtok, akkor 10 hold elég volt”, melyhez hangsúlyozva, sietve hozzátette: „ha az ember rendesen bírta kezelni”.⁷⁶ Ezzel egybehangzóan 10–20 kat. holdban jelölte meg a szükséges birtokméretet Für Lajos is.⁷⁷ Egy ugyanekkora család ellátásához – értelemszerűen – kevesebb, tizedannyi szőlőföldre volt szükség. Ennek méretét 1–2 kat. h. körül határozták meg mindketten.

A törpebirtokokat (5 kat. h. alatt) gyakran vegyes művelésű gazdaságokként üzemeltették, azaz a szőlő- és kertművelés mellett nemritkán szántóművelést is folytattak. Ennek egyik okát Lipták László világította meg 1936-ban, amikor a 2–3 kat. holdas családokról azt írta: „az év nagyrészében birtoka műveléséhez van kötve és így a munkapiacon időnként jelentkező munkaalkalmakat alig, vagy csak nehezen használhatja ki, ha azok birtokától távol esnek. Talán nem tévedünk, ha a törpebirtok gabonatermelésének túlzott arányát is arra vezetjük vissza, hogy az idegen munkaalkalomra szoruló törpebirtokos a gabona őszi elvetésétől kezdve aratásig mozgási szabadságot kíván magának biztosítani abban a tekintetben, hogy az idegen munkalehetőségekhez alkalmazkodhassék”.⁷⁸ Mindezekből

⁷³ BKMÖL IX. 234. b. 1. d. A Magyar Földbérlők Országos Szövetségének Kecskeméti Fiókja által a DTK MK Igazgatóságának írott leve, 1937. január 28.

⁷⁴ Für Lajos 1983: 122.

⁷⁵ Gesztelyi Nagy 1927: 132; Gunst 1998: 183; Wolf 1926: 86.

⁷⁶ Szálás Mihály interjú.

⁷⁷ Für 1983: 123.

⁷⁸ Lipták 1936: 123.

egyértelműen kiderül, hogy a kisparasztok kevésbé tehetősebb rétegének is nap-számmunkát kellett vállalnia. Őket nevezte Wolf István *önálló kisbirtokos* és *kisbérő napszamosoknak*. Lényegében többnyire hasonló munkát vállaltak, mint az ugyancsak földdel rendelkező *félproletár napszamosok*. Ők is eljártak felesbe, harmadába kapálni, azonban arányuk magasabb volt a szaktudást igénylő munkakörökben, mint például a gyümölcsfa-, vagy a szőlőmetszők körében. Ezek után elmondhatjuk, hogy legalább 21%-ra tehető azoknak a kisparasztoknak az aránya, akik földjük mellett napszámot is vállaltak. (A valóságban ez az érték alighanem magasabb lehetett.)

A középparaszti réteg „sajátos átmenetet képezett a földet túró kisparasztág és a gazdagparasztág között.”⁷⁹ A középparaszti családok a kecskeméti agrártársadalomnak mintegy 4–4,5%-át adták, tehát egy meglehetősen szűk rétegről volt szó, amelynek feltehetően több mint háromnegyede állandó jelleggel tanyán élt és ott gazdálkodott.⁸⁰ Források „hiányában” rendkívül nehéz hiteles képet alkotni a két világháború közötti középparaszti családok helyzetéről. (Egyik lehetséges járható útként – amellyel már hosszabb ideje foglalkozunk – a kataszteri felmérések, illetve a birtokívek és a címtárak tüzetesebb vizsgálata kínálkozik, ám természetesen, ezek elemzésével sem jellemezhetjük maradéktalanul a gazdatársadalmat.)

Mindazonáltal az egyik 1927-ben felvett hagyatéki leltár⁸¹ bepillantást enged – még ha szűkszavúan is – egy 27 kat. h. 486 négyszögöl birtokkal rendelkező középparaszt anyagi helyzetébe. A gazda belterületi ingatlana egy alig 140 négyszögöles portán álló ház volt, amelyben – az adatok alapján – egyedül lakott. Birtokán szinte kizárólag szántóművelést folytatott, s csak néhány százaléknyi volt a szőlő. A jegyzőkönyv alapján vagyonának becsült értéke 11 216 pengő volt, amelynek közel 92%-át az ingatlan jelentette, s csak 8%-át tették ki a gazdasággal kapcsolatos tételek, ezen belül a jószágok (tehén, ló, malac, tyúk) részesedése pedig mintegy 52%-ra rúgott. A ruhaneműk aránya ellenben még a fél százalékot sem érte el. (A bútorokat valamilyen okból kifolyólag nem tüntették fel.) A tiszta hagyaték 10 462 pengő értéket képviselt. A levonások 76%-a a gyógyítási és temetési költségeket, a maradék 24% az adóságokat fedezte. A 180 pengőnyi tartozás megoszlása a következő volt: fűszerkereskedő (78%), kovács (13%) és szabó (9%) – mutatva azt, hogy a ruházkodás milyen csekély szerepet játszott a kiadásokban, de azt is, hogy ez a réteg már a háztartásra is többet tudott költeni, és többet is költött.

Természetesen mindebből nem lehet általánosítani, azonban annyi bizonyos, hogy a középparasztok kevésbé tehető családjában a ruházkodási szokások meglehetősen hasonlóak voltak, mint a kisparasztoknál. Inkább a háztartásban mutatkoztak kézzelfogható különbségek nemcsak az ételek mennyiségében, hanem minőségében is. Mindezek ellenére vitathatatlan, hogy helyzetük még így is lényegesen szerényebb volt, mint a gazdagparasztoké, ami leginkább abban

⁷⁹ Timár 1993: 126–127.

⁸⁰ MSK ÚS 86. k.

⁸¹ BKMÖL IV. 1912. b. 367. d. 8569/1935 Hagyatéki kimutatás, 1927. február 1.

mutatkozott meg, hogy saját tanyájukon állandó jelleggel maguk is részt vettek a munkafolyamatban, igaz, a kevésbé tehető gazdagparaszti réteg része is.

Tehát a középparaszti és a tehetősebb kisparaszti réteg életkörülményei lényegesen jobbak voltak, mint ahogy azt az alsóbb társadalmi csoportok esetében tapasztalni lehetett, ami a lakóházon is egyértelműen megmutatkozott. A szóban forgó átlagos – ezúttal 41 kat. holddal rendelkező – középparaszti család belterületi portáján egy vegyes falú, cserepes nyeregtető épület állt, amely két-két szobát és kamrát, s egy konyhát foglalt magában padló nélkül. Az épület és az udvar becsült értéke meghaladta az 5200 pengőt.⁸²

A kecskeméti kis- és középparasztság jellemzőit legmarkánsabban Balásfalvi Kiss Barnabás jogakadémiai tanár foglalta össze 1939-ben:

„meglehetősen jó módban él, mert kultúrigényei, társadalmi kötelezettségei aránylag kicsik. Otthon maga termeli gabona, zöldség és hús (sertés, baromfi) szükségletét; gyakran nem is városban, hanem állandóan a tanyán lakik. Beszerezni valója, amiért pénzt kellene kiadnia, alig van és minimális. Szellemi életének s lelkének nem egyszer egész tápláléka az a templomi prédikáció, amit havonta, jó esetben hetente meghallgat. Pedig életrevaló, jóeszű réteg ez és számbelileg is jelentős.”⁸³

A gazdagparaszti Kecskemét agrártársadalmának csak vékony szeletét, mintegy másfél százalékát alkották, miközben különbséget kell tennünk az alacsonyabb és a magasabb egzisztenciájú gazdagparaszti családok között. Wolf István 1925-ös adatgyűjtései nyomán betekintést nyerhetünk néhány 50–90 kat. holdas „kis”, és 100 kat. h. feletti tehetősebb gazdagparaszti tanyai gazdálkodásába.⁸⁴

A „kis-gazdagparaszti” üzemeknél egyöntetűen az körvonalazódik,⁸⁵ hogy a szántóművelés a legtöbb tanyagazdálkodásban a legnagyobb súllyal szerepelt, mellette azonban a kert- és szőlőművelés, s az erdő is fontos szerephez jutott. Alkalmazták a vetésforgót és a trágyázást (esetleg műtrágyát). Általános volt az üzemekben tartott legalább két ló, néhány marha, két-három tucat sertés és az „olvasás nélküli” baromfi. Az évi nyolc-tíz vagy ennél is több hízó leadása – a gabona, a zöldség és a gyümölcs mellett – a gazdaságok egyik fő bevételét képezte. A tanyák felszereltsége szembeötlően jónak tekinthető, olyannyira, hogy egyik esetben már egy tizenöt lóerős traktort is munkába állítottak. Két gazdaságban szélkerék emelte a vizet a felszínre, működtette a darálót, a malmot és a fűrészst.

Az általánosítás korlátait figyelembe véve kiemelhetjük, hogy a gazdagparaszti üzemekben igen nagy szerep jutott a szántóművelésnek, ezáltal az állattartásnak, ezen belül főleg – az 1920-as évek derekától – a sertéshizlalásnak. Kimutatható a technikai modernizáció is (szélkerék, traktor), azonban ez csak és kizárólag azokra az üzemekre volt igaz, ahol a művelési ágak megosztásában kiemelt szerep

⁸² BKMÖL IV. 1912. b. 414. d. 742/1940 Becslési jegyzőkönyv, 1928. november 16.

⁸³ Balásfalvi Kiss 1939: 52.

⁸⁴ Az előbbire négy, az utóbbira két gazdaság áll rendelkezésünkre.

⁸⁵ Wolf 1926: 81–86.

jutott a gyümölcs- és zöldségtermesztésnek is, amelyből származó bevételek biztosítani tudták a költségesebb beruházások fedezetét. Ezek az üzemek mindegyik esetben a városhoz közel helyezkedtek el, ha mégis távolabb, akkor mindenképpen jó úthoz, vasúthoz közel fekvő intenzív gazdaságok voltak.⁸⁶

Az előbbieket arra mutatnak rá, hogy a gazdagparaszti társadalmon belüli lényeges anyagi különbségek – amelyek nem is annyira a birtokméret nagyságához, mint inkább a művelési ágak arányához és a várostól való távolsághoz voltak köthetőek – legalább annyira függtek a vállalkozói magatartásformától, annak hiányától vagy hangsúlyosabbá válásától.⁸⁷

Hasonlóan tanulságos egy másik, rendelkezésünkre álló gazdagparaszti üzem ismertetése az 1930-as évek első feléből.⁸⁸ Újvári Istvánnak mintegy 200 saját és 50 kat. h. bérelt földje volt, így gazdasága a vegyes üzemek közé tartozott.⁸⁹ A birtok tizedét valamilyen gabonával vetették be, míg ötöde rét-legelő volt, a többiben főként kukoricát termeltek. Ezen kívül 5 kat. holdon burgonyát és 3 kat. holdon szőlőt termesztettek. Az utóbbit mindig robotosokkal műveltették; azokkal, akik általában az egykori fuvar fejében munkával (robottal) tartoztak. A szőlőföldet minden második évben trágyázták, míg a birtok többi részére ritkábban került sor. Főként sertéshizlalással foglalkoztak, amelyet a kukorica magasabb aránya is mutat (110 disznó volt a legtöbb, amit egyszerre neveltek). A gazdaság munkáját 8 ökör és 4 ló segítette. Egyszerre több cselédet foglalkoztattak, s volt úgy, hogy még szolgálólány is segített a ház körüli munkákban. A különböző főzelékek mellett náluk hús is viszonylag sűrűn került a cselédek asztalára, bár a visszaemlékező szerint: „baromfit azt nemigen vágott – az Isten bocsása meg –, de disznóhús az volt.”⁹⁰

A sertés mellett néhány tehenet és mintegy 200 birkát is tartottak. A tejet igyekeztek otthon feldolgozni, majd a gazda és a felesége minden kedden, pénteken és vasárnap bekocsizott a városba, hogy a helyi piacon eladja a tejet, túrót, tejfölt, vaját és a tojást. A gazdaság fő bevétele tehát az állattenyésztésből származott.

Említettük, hogy 3 kat. h. szőlőt is műveltek. A szőlő és a bor egy részét eladták, más részét pedig meghagyták saját fogyasztásra, illetve a nyári dologidőre, amikor a munkások ezzel oltották szomjukat. A szőlő értékesítése azonban gyakran nehézségbe ütközött.⁹¹ Az 1930–35 közötti „válságos” esztendőik alatt az 1–5 kat. h. közötti szőlősgazdák aránya 3%-kal, míg az 5 kat. h. felettieké 12%-kal

⁸⁶ A vizsgált esetek közül a két jobban felszerelt (gazdagabb) üzem a várostól 7, illetve 11 km-re feküdt; az utóbbi azonban a vasúttól csak másfél km-re volt.

⁸⁷ A vállalkozói szellem előnyeiről tanúskodik például Wéber Aladár közel 90 kat. holdas birtokkal rendelkező szőlősgazda esete. BKMÖL XIV. 59. 1. dosszié, 1. tétel Wéber Aladár iratai, életrajzi adatok.

⁸⁸ Az adatokat Szálas Mihálytól ismerjük, aki cselédként, kisbéresként szolgált ekkor az Újvári családnál.

⁸⁹ Vö. *Gazdacímár* (1935) 1937: 244. A birtokszerkezet arányai 1935-re módosultak.

⁹⁰ Szálas Mihály interjú.

⁹¹ BKMÖL IX. 234. b. 1. d. DTK MK Gyümölcsstermelési-, Szőlészeti- és Borászati Szakosztálynak 1936. november 18-ai gyűlésének jegyzőkönyve.

csökkent,⁹² annak ellenére, hogy a szőlősgazdák eladósodottsága – kimutathatóan – jóval kevésbé volt számottevő 1933-ban (3%), mint azoké, akik nem foglalkoztak szőlőtermesztéssel (20%).⁹³

A további elemzéskor az 1935-ös gazdacímtár adataira támaszkodunk. Az ebben szereplő 100 kat. holdnál nagyobb birtokkal rendelkező tulajdonosok részben (40%) lefedik a vizsgált gazdagparaszti és középbirtokosi réteget.⁹⁴ Az általuk bírt összes földterület⁹⁵ 54%-a szántó, több mint negyede rét-legelő, 8%-a erdő s 3%-a szőlő és kert volt (az átlagos holdankénti tiszta kataszteri jövedelem 7,55 aranykorona volt). Amíg a 100 holdas gazdák 90%-a, addig a 200–500 holdas birtokosok 76%-a volt már csak kecskeméti lakos. A vizsgáltak 55%-a magánkezelésben tartotta a földjét, a többiek bérbe adták a gazdaság egy részét vagy egészét, ami az összes terület 60%-át jelentette. (A bérletek közel kétharmada szántó volt, a többi művelési arány többé-kevésbé egyenlően oszlott el.) A földjüket bérbe adó gazdák 43%-a nő volt, többségük özvegy. A bérlet formájában jövedelmeztetett 54 üzem fele teljesen, másik fele csak részben (átlagosan a terület 61%-a) volt bérelt. A tulajdonosok ötöde egészben, egyetlen bérlőnek adta művelésre földjét, további ötödük vegyes (kis- és nagybérlet formában), míg a többség (58%) kimondottan kisbérletként jövedelmeztetette birtokát. Látható módon a tulajdonosok zöme a *több bérlős* jövedelmeztetést részesítette előnyben, mégis alapvető különbség mutatható ki a kisbérleti rendszer esetében, ahol a férfiaknak 70, a nőknek csupán 44%-a választotta e stratégiát. Mindez arra utal, hogy a nők inkább szerették egyben tartani legalább egy nagyobb részét a birtoknak.

Összegezve az eddigieket, minden bizonnyal nem állunk messze a valóságtól akkor, amikor azt mondjuk, hogy a kis-, közép- és gazdagparasztok életét, gondolatvilágát nagymértékben a föld, a birtok töltötte ki. Láthattuk, hogy a kedvezőtlen feltételek ellenére is – igaz, más lehetőségek híján – sokan választották a reményt keltő haszonbérletet. Lehetőségéhez mérten ki magánszemélyektől, ki pedig a várostól bérelt birtokot. Utóbbi csoportot kedvezőbb feltételekkel segítette a város, kisebb területű földet biztosítva sok család számára, s ráadásul a bérleti díj esedékes fizetésekor is elnézőbb volt. Az a szerencsés városi birtokpolitika, melynek csupán egy-egy elemére világíthattunk rá, nagyban függött a városi vezetéstől. A thj. közgyűlésben nagy számban foglaltak helyet azok a tehetősebb kecskeméti földbirtokosok, akik maguk is erősen kötődtek a földhöz.

⁹² *Kecskeméti címtár* 1930, 1935.

⁹³ BKMÖL IV. 1910. I. 1. füzet (Saját számítás.)

⁹⁴ A 149 esetből leszámítottuk azt a 15 főt, akinek 100 kat. holdnál kisebb birtoka volt Kecskeméten, illetve azt a 13 jogi személyt, amelyek mint intézményi tulajdonosok kerültek feltüntetésre. A vizsgálat tárgya tehát 121 fő (81,2%). Az 1000 kat. h. feletti (főleg egyházi) gazdaságok bemutatásához még kiterjedtebb, további levéltári kutatómunka szükséges.

⁹⁵ Összesen 24 509 kat. h., mely a város területének 15%-a volt.

VIRILIS GAZDÁK ÉS AGRÁRVIRILISEK

A harmincas évek derekán a legtöbb adót fizetők 360 fős listájára alig több mint száz földbirtokos és bérlő került fel. Az agrártársadalmon belüli arányuk 0,5%-ra tehető. Ugyanakkor összegezve az 1929-es, 1934-es és az 1939-es év listái előforduló 630 személy adatait, elmondhatjuk, hogy közöttük már lényegesen magasabb: 31,5%-nyi a gazdák aránya. Különbséget kell tennünk az agrártársadalmon belül azok között, akik felkerültek a legtöbb adót fizetők névjegyzékébe, s azok között, akik nemcsak hogy felkerültek a listára, hanem – 1929 előtt a nyers virilizmus révén, majd 1929 után választás útján – tagjai is lettek a város törvényhatósági bizottságának, s ezáltal a helyi politikai elit soraiba is emelkedtek.⁹⁶ Azokat a birtokosokat-bérlőket, akik csak a listára kerültek fel *virilis gazdáknak*, azokat viszont, akik a közgyűlés tagjai lettek *agrárviriliseknek* nevezzük; megkülönböztetve ezzel a virilis státus kétféle minőségét.⁹⁷

A viriliseken belül 1925-ben volt a legmagasabb a virilis gazdák aránya (34,2%), a mélypontot pedig 1934-ben érték el (17,5%). Túl azon, hogy a 2. táblázat a visszaszorulásukat mutatja, arra is felhívja a figyelmünket, hogy az általuk fizetett adó aránya nem a számuk csökkenésével párhuzamosan apadt. Tehát a kevesebb virilis gazda többet fizetett. A két aránypár egymás mellé állításából kiderül az is, hogy 1921-ben számarányukhoz (30,7%) képest 10%-kal fizettek kevesebb adót. Ezzel szemben 1934-ben arányukhoz képest már közel 10%-kal fizettek többet. Mindez arra utal, hogy az 1921-es virilis gazdák gazdasági potenciálja jóval szerényebb volt, mint az 1934-es társaiké. 1925–34 között kialakult tehát egy viszonylag erős gazdasági potenciállal rendelkező virilis gazda réteg. Az 1925-ös gazdáknak a harmada, míg a négy évvel későbbieknek pedig a kétharmada maradt a leggazdagabb 114 virilis között a válság végére. Mind-ebből arra következtethetünk, hogy olyan tartalékokkal rendelkeztek, amelyek a depresszió éveit elegendőnek bizonyultak a gazdasági nehézségek leküzdéséhez. (Ez részben érthető, hiszen itt valóban a leggazdagabbakról van szó. Közben látnunk kell azt is, hogy a lista alsóbb részein elhelyezkedő gazdáknak majdnem a fele kicserélődött az 1929-et követő öt évben.) Tehát soraikban a változás – láthatóan – nem a gazdasági világválsággal vette kezdetét, hanem már évekkel korábban, valamikor a húszas évek második felében.

⁹⁶ Vö. Takács 2006: 27–28.

⁹⁷ Ahhoz, hogy a húszas és harmincas évek virilis gazdái között lejátszódó főbb folyamatokat meg-
ragadjuk, meg kellett teremtenünk az összehasonlíthatóság alapjait. Ezt azzal értük el, hogy
a rendelkezésünkre álló öt időmetszet első 114 virilisést választottuk ki. Ezt követően újraszámoltuk
évenként az egyszeres adó alapján az egymáshoz viszonyított sorszámukat, majd ki-
választottuk közülük azokat, akik földbirtokosok-bérlők voltak. Az így kapott 72 főből álló
adatbázist elemeztük, s őket tekintettük a továbbiakban virilis gazdáknak. Az itt alkalmazott
fogalmakat más megközelítésben, s magát a vizsgált társadalmi csoportot is más fogalmi kon-
textusban, mint *gazdaelit* tárgyaltuk a Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület
(Generációk a történelemben című) 2007. júliusában, Nyíregyházán megrendezett tudomá-
nyos konferencián elhangzott előadásunkban. (Lásd a megjelenő konferenciakötetben.)

2. táblázat

*A virilis gazdák néhány jellemző adata*⁹⁸

Mintaév	Fő	%	A			B	C
			1–38	39–76	77–114		
1921	35	30,7	23	9	3	271 533,00 K	20,8
1925	39	34,2	15	16	8	24 014,54 K	39,3
1929	26	22,8	11	8	7	39 627,25 P	26,6
1934	20	17,5	11	7	2	41 341,56 P	26,8
1939	22	19,3	10	11	1	34 532,72 P	23,5

A = a virilis gazdák csoportbontása egyszeres adójuk alapján számított anyagi helyzetük alapján (fő); B = a virilis gazdák által befizetett teljes adó összege; C = a nevezett gazdák által befizetett adó aránya a többi virilis által befizetett teljes adóhoz képest (%)

A kecskeméti gazdatársadalom eladósodása a város két világháború között végbemenő mezőgazdasági szerkezetváltásának egyik következménye. Felértékelődtek a város körüli intenzív gazdaságok, amelyek átalakítása jelentős tőkebefektetéseket igényelt. A szükséges összeget általában valamelyik helyi hitelintézet biztosította (1925 előtt gyakran 32–40%-os kamattal).⁹⁹ A kecskeméti székhelyű Duna-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara igazgatója, Gesztelyi Nagy László szerint 1929-ben „már tényként lehet megállapítani, hogy súlyos és aggasztó a jelzálogi megterhelés”, majd hozzáteszi „szomorú [...], hogy az eladósodás mindössze 4 esztendőnek a folyománya”.¹⁰⁰

A virilis gazdák 25%-a (18 fő) jellegzetes módon összefonódott a helyi tizenegy hitelintézet vezetésével.¹⁰¹ Maguk is tagjai voltak a helyi bankok igazgatótanácsának, sőt olyan is akad közöttük, akinek nevét egyszerre két pénzügyintézet vezetőségében is ott találjuk. Amíg számuk 1926-ban 14, addig 1937-ben már csak 9 volt. Bár megfogyatkoztak, arányuk továbbra is állandónak tekinthető.

Ezek után joggal feltételezhetjük a kecskeméti virilis gazdák soraiban a tradicionális birtokos-bérlő családok mellett az új vállalkozói szellemet megtestesítő zsidó földtulajdonosi és bérlő réteget.¹⁰² Az 1939-es virilis-jegyzékből a törvény értelmében kihagyott zsidók adatait¹⁰³ feldolgozva kijelenthetjük, hogy a legtöbb adót fizető kecskeméti zsidók népes csoportja közül, mindössze csak ketten voltak földbirtokosok (3. táblázat). Jóllehet a listán szereplő 88 leggazdagabb izraelita közül 40% (35 fő) fizetett valamekkora földadót. Ez az adótétel 51%-uknál kevesebb mint 1%-ot jelentett. További harmaduknál 1–9%-ot, s csak 4 esetben

⁹⁸ BKMÖL IV. 1908. b. 3970/1921 és 2756/1925 és BLMÖL IV. 1905. 4. d. 5. d. és 6. d. – Érdeemes megjegyeznünk, hogy 1910-ben 37 virilis gazdát tartottak számon, így arányuk (32,5%) hasonló helyzetről tanúskodik, mint ami az 1920-as évek első felében volt jellemző. Vö. Gábor 2006: 64.

⁹⁹ Wolf 1926: 66.

¹⁰⁰ Gesztelyi Nagy 1942: 345, 347.

¹⁰¹ *Kecskeméti címtár* 1927 és 1938. (Saját számítás.)

¹⁰² Timár 1993: 133.

¹⁰³ BKMÖL IV. 1905. 6. d.

állapítható meg 10%-nál nagyobb érték. Más szóval, az említett 35 személy közül 60% 20 pengőnél kevesebbet adózott földje után. Harmaduk 20–100 pengőt fizetett. Tehát átlagosan 1,6%-át fizették adójuknak birtokaik után, szemben a házadóval, ami több mint hétszer nagyobb arányt, átlagosan 12,1%-ot tett ki.

3. táblázat

*Az 1939-es virilis névjegyzékbe fel nem vett, földadót is fizető izraeliták néhány jellemző adata*¹⁰⁴

	Fő	%	A	B	C	D	E	%
Földbirtokos	2	5,7	38,5	439	10,3	151	2 416,60	2,5
Tökés	10	28,6	1,2	13	17,8	206	14 101,60	14,4
Kereskedő	12	34,3	2,1	19	18,7	201	19 812,36	20,2
Értelmiség	11	31,4	2,5	28	30,5	642	61 514,56	62,9
Összesen	35	100,0					97 845,12	100,0

A = a földadó százalékos átlagértéke a többi adónem közül; B = a földadó átlagértéke pengőben kifejezve; C = a házadó százalékos átlagértéke a többi adónem közül; D = a házadó átlagértéke pengőben kifejezve; E = az összesen befizetett adó értéke pengőben

Végül a virilis gazdákkal kapcsolatban ugyan túlzás volna valódi szegregációról beszélni, ám mégis érdemes kiemelni, hogy 1929-ben a város tíz kerülete közül kettőben (III–IV.) lakott az említett gazdáknak a fele (13 fő), miközben tizedük tanyán élt. Ez a jellegű „zárttság” 1939-re annyiban oldódott, hogy az előbb említett két kerületben már csak alig több mint harmaduk (8 fő) tartózkodott, miközben a külterületi arányuk majdnem háromszorosára, azaz a korábban tanyán lakók több mint duplájára (7 fő) gyarapodott.

Végezetül röviden ejtsünk szót egy még szűkebb csoportról, az *agrárvirilisekről*. Ők azok, akik földbirtokos-bérlőként, gazdasági súlyuknál fogva tagjai lettek a közgyűlésnek, ilyenformán a város elitjének.¹⁰⁵ Számukat 1929-ben központilag 114-ről 60-főre korlátozták,¹⁰⁶ így az eliten belüli agrárvirilisek 33%-ról 27%-ra, azaz 38-ról 16 főre apadtak. Befizetett adójuk alapján számarányukhoz képest gazdasági súlyuk is alacsonyabb volt a harmincas években (4. táblázat). Többségük olyan 50 év feletti birtokos volt, akinek gyengébb gazdasági potenciálját kapcsolati tőkéje ellensúlyozta. S látható módon – mindezzel összefüggően – körükben a „városatyai aktivitás” is felerősödött.

¹⁰⁴ BKMÖL IV. 1905. 6. d. (Saját számítás.)

¹⁰⁵ Az alábbi következtetéseket a kecskeméti helyi elitre vonatkozó több mint százezer adatot tartalmazó általunk készített adatbázis ismeretében vontuk le. (Az adatbázis több szempontú kiértékelése még folyamatban van.)

¹⁰⁶ Lásd 1929. XXX. tc. 3. § A) kimutatás

4. táblázat

*Az agrárvirilisek néhány jellemző adata*¹⁰⁷

Mintaév	Fő	A	B	C				30–49 év	50 év felett
				0	1–2	3–8	8 felett		
				alkalom					
1921	36	31,6	20,8	25,0	19,4	36,2	19,4	–	–
1925	38	33,3	39,3	10,5	39,5	39,5	10,5	–	–
1929/30 [*]	16	26,7	28,9	0,0	0,0	25,0	75,0	–	–
1934/35	19	31,7	29,3	5,9	5,9	58,8	29,4	6	13
1939/40	18	30,0	20,8	7,1	7,1	50,0	35,8	4	14

^{*} a virilis listán szereplők adatai a korábbi évben állítottak össze, de a következő évre érvényesek

A = az agrárvirilisek aránya a th. bizottság virilisein belül (%); B = az agrárvirilisek által befizetett adó százalékos megoszlása a többi bizottsági virilis között; C = az agrárvirilisek th. közgyűlésen való részvételi aránya

A harmincas években a 29 agrárvirilis 76%-a kétségtelenül kecskeméti születésű volt, bár az ismertek százalékában ez az arány lényegesen magasabbnak bizonyult (92%).¹⁰⁸ Az általuk birtokolt szőlő területe 1926-hoz képest 1934-re ötödére (25 kat. h.) zsugorodott, miközben a fölbirtok közel duplájára, majdnem 3500 kat. holdra emelkedett.¹⁰⁹ Ez esetben úgy tűnik, hogy a zömében helyi születésű agrárvirilisek – a helyi tradicionális „történelmi mintát” követve – a gazdasági depresszió éveit alatt vagyontuk elsősorban földbe fektették, esetleg „mentették át”. Egyúttal az intenzív tőkeigényes szőlők helyett az előbbi gazdálkodásformát részesítették előnyben.

* * *

Tanulmányunkban megkíséreltük a helyi agrártársadalom szerkezeti arányait feltárni, amellyel kapcsolatban továbbra is fontos hangsúlyozni, hogy természetesen *nem lehet pontosan, „objektíven” meghatározni az egyes rétegekbe tartozók abszolút számát, ilyenformán vizsgálódásunk csak az arányok főbb szerkezetének bemutatására irányult.* Ugyanakkor nem kevésbé fontos hangsúlyozni azt sem, hogy előtanulmányunk számos olyan részlete még kidolgozatlan, amely – későbbi kutatásokat követően, minden bizonnyal – közelebb vihet majd ezen társadalmi csoportok életmódjának megvilágításához, megértéséhez és sajátosságos vonásainak kidomborításához, akár a Három Város történeti-táj társadalmának, akár más hasonló „alföldi utat” járó város társadalmának kontextusában.

¹⁰⁷ BKMÖL IV. 1908. b. 3970/1921 és 2756/1925 és BLMÖL IV. 1905. 4. d. 5. d. és 6. d. és BKMÖL IV. 1904. 56. cs. és BKMÖL IV. 1903. a. 43. k. (1921) 47. k. (1925) 52. k. (1930) 57. k. (1935) 59. k. (1940)

¹⁰⁸ BKMÖL IV. 1905. 6. d. és BKMÖL IV. 1904. 56. cs. (Saját számítás.)

¹⁰⁹ *Kecskeméti címtár* 1927 és 1935. (Saját számítás.)

A kecskeméti agrártársadalom számarányát tekintve a lokális struktúra legmeghatározóbb eleme volt. Szerkezeti alapvonásainak kialakulásában döntő szerep jutott a helyi kedvezőbb birtokviszonyoknak, amelyet többé-kevésbé a város által következetesen képviselt birtokpolitika teremtett meg. Az ezeken az alapon létrejött felépítmény vizsgálatakor nyilvánvalóvá vált, hogy az agrártársadalom vertikális rétegeit a horizontális napszámos- és bérlőtársadalom fogta össze. Napszámos volt az, akinek egyáltalán nem volt földje, vagy elégtelen mennyiségű földje volt az önálló egzisztencia megteremtéséhez. Ehhez kapcsolódóan kijelenthetjük, hogy a két világháború között átalakuló sajátságos „intenzív” kertkultúrák mezőgazdasági szerkezet – a gazdasági világválság kibontakozó enyhébb lokális hatásai ellenére is – egy viszonylag „stabil” gazdaságot eredményezett a napszámos munkaerőre építve. Eme siker kulcsa ugyanakkor legfőképpen abban rejlett, hogy Magyarország gyümölcsexportját a világválság éveiben is a két nagy kertkultúrák agrárvárosa, Kecskemét és Nagykovács sűrű tanyahálózatában folytatott gazdálkodás tartotta életben,¹¹⁰ s adott a gyümölcs iránti keresletből fakadóan munkát az ott élő lakosságnak akkor, amikor az ország más, főleg agrár-ipari vagy ipari jellegű városaiban „tartós” munkanélküliség volt kibontakozóban. S bár a város gazdaságszerkezete az időjárás viszontagságaival szemben törekenynek mutatkozott,¹¹¹ a társadalom oldalán jelentkező negatív következmények csak átmeneti jellegűnek bizonyultak; köszönhetően az agrárgazdaságban és -társadalomban rejlő „erőviszonyoknak”. Ezek a gazdasági, illetve „mentális” erőforrások tették lehetővé a város számára egy kiterjedtebb „szociális háló” működtetését, amely a nincstelen és szegény sorsú családok nélkülözhetetlen támasza lett.

Azok számára, akik nem tudtak földet vásárolni, a haszonbérleti rendszer – szerény keretek között, de mégis – az agrártársadalmon belüli felemelkedés esélyét kínálta. A város minderre kishaszonbérlet formájában biztosított lehetőséget, ellenben a magánhaszonbérlettel, amely leginkább csak a megfelelő anyagi és fizikai tőkével rendelkezőknek kínált járható, de kockázatosabb utat. Ezzel szemben az agrártársadalom keretein túlmutató, másféle mobilitási lehetőséget ígért a középoktatás. Ez a folyosó bár leginkább a tehetősebb családok előtt állt nyitva, közülük is csak néhányan éltek vele.¹¹² Ehhez is pénzre, a helyi viszonyok értelmében

¹¹⁰ Für 1983: 225.

¹¹¹ Az 1935-ös esztendő a város történetében különösen tragikus év volt. Május elején a fagy, a hónap végén a hatalmas jégverés (mely a 120 ezer kat. holdas vetésterület 40%-át verte el), míg nyáron az aszály okozott rendkívül komoly károkat a gazdáknak, amely az egész agrártársadalomra nézve, s túl azon súlyos következményekkel járt. *Kecskeméti Közlöny Naptára* 1936: 68–70. és 101; vö. BKMÖL IV. 1910. I. 3. d. 23676/1935 (167/1935): A kecskeméti polgármester levele a m. kir. belügyminiszterhez, 1935. augusztus 28.

¹¹² Az agrárproletároknak-félproletároknak kevesebb, mint 0,1%-a, s a földbirtokos gazdáknak is csak mintegy 2,3%-a tudta gyermekét továbbtaníttatni középiskolában. Mindazonáltal rendkívül érdekes tény, hogy ennek a 2% körüli rendkívül szűk „mobilitási folyosónak” hozzávetőlegesen 85–90%-át a tehetősebb félproletárok és kisbirtokosok töltötték fel, míg a maradék rést (10%) a közép-, kis- és -gazdagparaszti családok zárták el, s a 100 kat. h. feletti módosabb gazdagparaszti, középbirtokosok csemetéit csupán 1% körüli „nyiladékon csordogáltak”. Kovács László (1983. 334–337.) adatai alapján végzett saját számítás.

jövedelmező földre volt szükség. Jellemző módon – mindezek mellett – a földbirtoknak a társadalmi integráló funkciója is megfigyelhető. Ennek jól látható jele mutatkozik meg abban, hogy a polgári foglalkozásuk körében is elterjedt volt a földbirtoktulajdon. Ez az immobil tőke nemcsak a társadalmi integráció egyik fontos eleme volt, hanem az anyagi biztosítékon túl, presztízst is kölcsönzött tulajdonosának. A vállalkozói szellem az agrártársadalom zöméből hiányzott. Az agrártársadalom mentalitásbeli különbsége pedig – többek között – abban érhető tetten, hogy mobiltőkét – kevés kivételtől eltekintve – továbbra is mindinkább földbirtokba fektette, folytatva a *mezővárosi történelmi társadalom* „hagyományait”. Részben ebből adódóan érezhető feszültség húzódott végig az egész agrártársadalmon, amely főként a tehetősebb rétegek hozzáállásában mutatható ki. A 25–30 k. holdas birtokos gazda „már nagyobbnak érezte magát”, mint a napszámos, ami beszédükben és viselkedésükben egyaránt meg is mutatkozott.¹¹³

FORRÁSOK

Bács-Kiskun Megye Önkormányzati Levéltára (BKMÖL)

- IV. 1901. c. Kecskemét város főispánjának iratai (1922–1941) – ínségnyhító akciók iratai
 - 1. d. Ínségnyhító segélyakciók iratai (1922–1923)
- IV. 1903. a. Kecskemét város törvényhatósági bizottságának iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek
 - 43. k. (1921. év); 47. k. (1925. év); 52. k. (1930. év); 57. k. (1935. év); 58. k. (1936. év); 59. k. (1940. év)
- IV. 1904. 56. cs. Kecskemét Város Központi Választmányának iratai – Névjegyzék. Országgyűlési képviselőválasztó-kerületben választójogosultokról (1939)
- IV. 1905. Kecskemét város igazoló választmányának iratai (1871–1944)
 - 4. d. (1929. év); 5. d. (1930–1934. év); 6. d. (1939. év)
- IV. 1908. Kecskemét város tanácsának iratai.
 - b. Közigazgatási iratok
 - j. 4. d. Szabályrendeletek (1861–1948) Szabályrendeletek (1920–1948)
- IV. 1910. Kecskemét város polgármesteri hivatalának iratai.
 - e. 12. d. A gazdasági (II.) ügyosztály iratai
 - 1. Különkezelt iratok és nyilvántartások (1933–1944)
 - 3–4. d. Az ONCSA helyi munkaközösségének iratai. Segélyekkel kapcsolatos jegyzőkönyvek. (1935)
 - 1. f. A védett birtokok nyilvántartása (1933)
- IV. 1912. b. Kecskemét thj. város Árvaszékének iratai (1872–1944)
 - 367. d. 1935. általános iktatott iratok (7598–9721)
 - 414. d. 1940. általános iktatott iratok (285–742)

¹¹³ Szálas Mihály interjú.

- IV. 1926. Kecskemét th város közigazgatási Bizottsága (1876–1949) iratok, iktatott iratok
- IX. 234. Duna-Tiszaközi Mezőgazdasági Kamara iratai (1922–1946)
- b. Szakosztályok iratai
 - 1. d. Adóügyi-, Alföldi-, Állattenyésztési-, Baromfitenyésztési-, Földbérlet-, Gazdatiszti-, Gyümölcsészeti-, Szőlészeti- és Borászati Szakosztályok iratai
 - 2. d. Közigazgatási és biztosítási szakosztály, Méhészeti Szakosztály és Munkás Szakosztály
 - c. Általános iktatott iratok
 - 1. d. (1922–1937)
 - 63. do. Gazdasági cselédügyek, háziipar
- XIV. 59. Wéber Aladár kecskeméti szőlőbirtokos iratai
- 1. do. 1. tétel Életrajzi adatok és a Wéber-birtok kiosztási vázrajza (1948.)
 - 3. tétel A szőlőtelepekkel kapcsolatos szerződések és egyezségek szövegeit rögzítő átíró tömb (1927–1941)

Az 1929. évi törvények gyűjteménye. Kiadja a Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest

A Kecskeméti Közlöny Naptára 1936. (1935: Az elemi csapások esztendeje) : *Kecskeméti közlöny*, Kecskemét, 1936. 65–103.

Gazdacímtár 1935: *Magyarország földbirtokosai és földbérletői. Gazdacímtár. A 100 kat. holdas és ennél nagyobb földbirtokok és földbérletek az 1935. évi adatok alapján.* Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1937.

Kecskeméti címtár 1927: Kecskemét törvényhatósági jogú város teljes cím- és névtára az 1927-ik közönséges évre. Kecskemét, é. n.

Kecskeméti címtár 1930: Kecskemét Törvényhatósági jogú város teljes polgári név és címtára (1930–1931). Bodócs Gyula (szerk.) Kecskemét, 1930 (!)

Kecskeméti címtár 1935: Kecskemét törvényhatósági jogú város teljes név és címtára az 1935. közönséges évre. (III. teljesen átdolgozott kiadás). Bodócs Gyula (szerk.) Kecskemét, é. n.

Kecskeméti címtár 1938: Kecskemét törvényhatósági jogú város teljes polgári név és címtára az 1938. évre. (IV. teljesen átdolgozott kiadás Szántó György közreműködésével). Bodócs Gyula (szerk.) Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda Rt., Kecskemét, 1938.

KSH 1947: *Az 1941. évi Népszámlálás. Demográfiai adatok.* Stephaneum Nyomda Részvénytársaság, Budapest, 1947. (Kézirat, Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár hsz. 623612)

KSH 1979: *Az 1941. évi népszámlálás.* 4. k. Budapest, 1979.

Magyar Statisztikai Közlemények. Új Sorozat. (MSK ÚS) 71., 72., 76., 83., 86., 94., 96., 112. kötetek, Stephaneum Nyomda Részvénytársaság, Budapest,

Szálás Mihály interjú. (Született: 1924. július 18-án, édesanyja: Göbolyös Erzsébet.) A felvétel készült: Kecskemét, Helvécia, 2003. július 30. (A szerző tulajdonában.)

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Balásfalvi Kiss Barnabás 1939: *Kecskemét multja és jelene*. Különlenyomat (klny.) a *Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye és Kecskemét th. város adattára* című munkából, Kecskemét, 32–66.
- Beluszky Pál – Győri Róbert 2005: *Magyar városhálózat a 20. század elején*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs
- Dömötör Lajos 1921: Kecskeméti tanyai települések és Kecskemét város földbirtokpolitikája. In: *Magyar Gazdák Szemléje* 446–452.
- Erdei Ferenc 1957: *Futóhomok, a Duna-Tisza köze*. Gondolat Kiadó, Budapest (hasonmás kiadás, eredeti: 1937)
- Erdei Ferenc 2000: A magyar társadalom a két világháború között. In: Gyáni Gábor (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete (1920–1944)*. Szöveggyűjtemény II. k. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 43–99.
- Für Lajos 1983: *Kertes tanyák a futóhomokon*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Gábor Ildikó 2006: A kecskeméti iparosság a Dualizmus korában. In: Bárh János (főszerk.) *Kecskeméti Füzetek* 16. k. Kecskeméti Monográfia Szerkesztősége, Kecskemét
- Gesztelyi Nagy László 1927: *Magyar tanya*. Első Kecskeméti Hirlapkiadó- és Nyomda-Részvénytársaság, Kecskemét
- Gesztelyi Nagy László 1942: *Esőcseppek*. Első Kecskeméti Hirlapkiadó- és Nyomda-Részvénytársaság, Kecskemét
- Gunst Péter 1998: A magyar agrártársadalom 1919–1945 között. In: Gunst Péter (szerk.) *A magyar társadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig*. Napvilág Kiadó, Budapest, 231–284.
- Gyáni Gábor 2001: Érvék a kettős struktúra elmélete ellen. *Korall* 3–4. 221–231.
- Gyáni Gábor – Kövér György 2003. *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Osiris Kiadó, Budapest
- Horváth Ödön 1933: Kecskemét a gyümölcs városa. *Városkultúra* 8. 148–149.
- Kerék Mihály 1936: Mezőgazdasági munkásság kereseti és életviszonyai. *Magyar Gazdák Szemléje* 12. 497–508.
- Kerék Mihály 1938: A haszonbérletek Magyarországon, tekintettel a kishaszonbérletekre. *Magyar Statisztikai Szemle* 5–6. 613–632.
- Konkoly Thege Gyula 1940: A földhaszonbérletek elterjedése és azok jelentősége Magyarországon trianoni területén. *Magyar Statisztikai Szemle* 4. 286–304.
- Kovács Alajos 1935: Kecskemét város statisztikai megvilágításban. *Magyar Statisztikai Szemle* 5. 1–26. (klny.)
- Kovács László 1983: A kecskeméti piarista gimnázium tanulóinak társadalmi hovatartozása a két világháború között. In: Iványosi-Szabó Tibor (szerk.): *Bács-Kiskun Megye Múltjából V.* (Oktatás–nevelés). A Bács-Kiskun Megyei Levéltár Kiadványai VIII., Kecskemét, 321–355.
- Lipták László 1936: Gazdaságosság a mezőgazdasági népesség gyógyításügyében. *Magyar Gazdák Szemléje* 3. 120–127.
- Merétey Sándor 1935: Kecskemét a gyermek városa. *Magyar Statisztikai Szemle* 5. 78–87. (klny.)

- Szentkirályi Miklós 1943: *A mezőgazdasági napszamosok reálkeresetének alakulása a háború kitörése óta*. Stephaneum nyomda, Budapest
- Szilágyi Zsolt 2006: Kecskemét agrártársadalma a gazdasági világválság összefüggésében. In: Bodnár Erzsébet – Demeter Gábor (szerk.): *Állam és nemzet a XIX–XX. században* (a 2006. március 31 – április 1-én megrendezett Történelem Doktoranduszok Debreceni Konferenciája előadásai). Debreceni Egyetem Történelmi Doktori Program, Debrecen, 320–333.
- Takács Tibor 2006: Városi elit Nyíregyházán a 20. század első felében. *Századok* (140.) 1. 25–77.
- Timár Lajos 1993: *Vidéki városiak. Debrecen társadalma 1920–1944*. Magvető Kiadó, Budapest
- Timár Lajos 2006. Az alföldi és dunántúli városok szociális arculata a két világháború között. In: Győri Róbert – Hajdú Zoltán (szerk.): *Kárpát-medence: Települések, tájak, régiók, térstruktúrák*. Dialóg Campus Kiadó, Pécs–Budapest, 42–55.
- Wolf István [1926.]: *Kecskemét hj város monográfiája*. Doktori értekezés, kézirat. BKMÖL. XV. 7. 8. tétel – Kecskemétre vonatkozó történelmi adatok gyűjteménye.

FÜGGELÉK

Agrárproletárok. Kecskeméten 1935-ben 2194 gazdaságnak volt 1 kat. h. vagy annál kisebb földterülete, amely magánkezelésű vagy bérelt volt, esetleg egyszerre mindkettő; azonban a nevezett gazdaságok nem mindegyike tartozott az agrárproletariátushoz. Ebbe a kategóriába csak azokat számítottuk bele, akiknek 200 vagy annál kevesebb négyszögöl szőlője volt, illetve 800 négyszögölnél nem nagyobb szőlőt béreltek. Így ide tartoznak: 1) A saját tulajdonban lévő, szántóval vagy azzal nem rendelkező, de 200 négyszögölnél kisebb szőlőt tartalmazó birtokok (181 gazdaság). 2) A magánkezelésű birtokok, amelyekben a szőlő mellé még szántó is társult, de csak 200–800 négyszögöl közötti szőlővel bírtak (163 gazdaság). 3) Még mindig a saját tulajdonú birtokoknál maradványként idesorolhatjuk a szántókat (491 gazdaság). 4) A proletariátushoz kapcsoltuk a 800 négyszögöl vagy annál kisebb szőlőt, vagy azzal nem rendelkező bérléseket (58+27, azaz 85 gazdaság). 5) A bérelt földeknél a 800–1600 négyszögöl közötti szőlővel rendelkező és egyben szántót is tartalmazó üzemeket (2 gazdaság). 6) S végül ide sorolhatjuk még azokat az 1 kat. holdnál kisebb vegyes gazdaságokat, amelyeknek egy része bérelt volt, de mellette volt saját birtok is (7 gazdaság). Tehát 1935-ben mindösszesen 929 gazdaságot tekintettünk agrárproletári üzemnek Kecskeméten.

Félproletárok. Sajátságos társadalmi réteg, amely a proletárok, gyakorlatilag a „nincstelenek” és a kisbirtokos parasztok között, mintegy átmeneti réteggé helyezkedett el. Sokuk kilátásai alig különböztek az agrárproletariátustól. Ez leginkább a félproletárok alsóbb szintjeit jelentette, azonban többen voltak olyanok,

akik inkább a(z) alsó) kisparaszti életvitelhez álltak közelebb. *Természetesen a valóságban nem lehetett volna éles határt húzni.* A félproletárokhoz soroltunk az 1 kat. holdas gazdaságok közül néhány olyan csoportot, akiket nem az agrárproletároknál vettünk számításba, illetve az 1–5 kat. holdas gazdák egy részét. A „finom” határokat természetesen itt is az előbbi elvek alapján, illetve az átlagos birtoknagyságok segítségével igyekeztünk megvonni. Eszerint ide tartozik: 1) a saját tulajdonú 200–1600 négyszögöl szőlő, szántóföld nélkül (618 gazdaság). 2) Az 1 kat. holdnál kisebb magántulajdonú sem szőlő, sem szántóföld (552 gazdaság). 3) A szintén 1 kat. holdnál kisebb, saját kezelésű, 800 négyszögölnél nagyobb szőlő és szántó (41 gazdaság). 4) A haszonbérlet, szántóval nem rendelkező 1 kat. holdnál kisebb, de 800 négyszögölnél nagyobb szőlő (28 gazdaság). 5) Az 1 kat. holdnál kisebb bérlet sem szőlő, sem szántó (26 gazdaság). 6) Az 1–5 kat. h. birtokkategórián belül 800 négyszögöl vagy annál kevesebb szőlővel rendelkező, szántóföldes vagy a nélküli birtok (364 gazdaság). 7) A saját tulajdonú, szántóval igen, de szőlővel nem rendelkező birtok (670 gazdaság). 8) A nevezett birtokkategórián belül azok, akik haszonbérlik a földet, s akár tartozik hozzá szántó vagy sem, de 800 négyszögölnél nem nagyobb a szőlő részesedése a gazdaságból (2+6+17, azaz 25 gazdaság). 9) Szőlő nélküli szántóföldes haszonbérletek (418 gazdaság). 10) A vegyes birtokból, amelyek 800 négyszögölnél nem nagyobb szőlőt tartalmaznak és szántó is van hozzá, illetve még a 800 és 1600 négyszögöl közötti szőlőket (31+17, azaz 48 gazdaság). 11) Az 1–5 kat. h. közötti vegyes birtokok közül még, amelyek nem rendelkeznek szőlővel, de van szántójuk (68 gazdaság). 12) Végül a félproletárokhoz sorolhatunk még néhány olyan 5–10 kat. holdas gazdát, akik haszonbérlik a földet. (5+74+147, azaz 226 gazdaság).

Tehát három birtokkategóriából soroltuk be a gazdaságokat (s megművelőiket) a félproletár társadalmi csoportba. Az 1 kat. h. vagy annál kisebb gazdaságok közül összesen 1265-öt, az 1–5 kat. holdas birtokok közül 1593-at, míg az 5–10 kat. holdas üzemek közül 226-ot számoltunk össze. Eszerint, összesen 3084 birtok *gazdálkodója* tartozott valamilyen formában a félproletári társadalmi csoportba.

Kisparasztok. A kisparasztok közé soroljuk mindazokat a gazdaságokat, amelyeket az 1–5 kat. h. közötti birtokkategóriából nem számítottunk a félproletárokhoz (2042 gazdaság). Az 5–10 kat. holdas birtokkategóriából: 1) saját művelésű gazdaságok (95+66+473+505, azaz 1139 gazdaság), 2) a haszonbérlet földek közül a szántóval nem rendelkezőket (23 gazdaság), 3) végül a vegyes birtokokat (5+7+66+79, azaz 157 gazdaság). A 10–20 kat. h. közötti üzemek közül mindet ide soroltuk (1220 gazdaság). A 20–50 kat. h. területű birtokok közül: 1) csak a haszonbérlet üzemeket (1+2+102+254, azaz 369 gazdaság), 2) a vegyes gazdaságokat 20–50 kat. h. szántóval bezárólag (250 gazdaság).

Tehát, a kisparaszti csoportba tartoznak az 5–20 kat. h. földet saját kezelésükben tartó gazdák üzei, a 10–50 kat. h. közötti haszonbérlet és vegyes földek, valamint azok a haszonbérlet 5–10 kat. holdas birtokok, amelyek szántóval nem rendelkeztek, valamint ebből a birtokkategóriából a vegyes gazdaságok

mindegyike, továbbá azok az 1–5 kat. holdas birtokok, amelyeket nem számoltunk a félproletárok közé; összesen 5166 gazdaság tartozott 1935-ben Kecskeméten a kisparaszti üzemek közé.

Középparasztok. Ide számítottuk mindazokat: 1) akik 20–50 kat. h. saját földön gazdálkodtak (607 gazdaság), 2) akik 50–100 kat. h. közötti földet béreltek (117 gazdaság), 3) valamint azokat az 50–100 kat. h. közötti gazdaságokat, amelyeknek egyik része saját, másik része bérelt volt (131 gazdaság). Tehát mindösszesen 855 üzem gazdálkodóját sorolhattuk a középparasztok csoportjába.

Gazdagparasztok. Közéjük soroltuk: 1) az 50–200 kat. holdat birtokló gazdákat (182+37, azaz 219 gazdaság), 2) a 100–500 kat. holdat bérlőket (19+1, azaz 20 gazdaság), 3) a 100–500 kat. holdas vegyes gazdaságokat (44+7, azaz 51 gazdaság). Tehát, mindösszesen 290 üzem gazdája tartozhatott a gazdagparasztok közé.

Középbirtokosok. Közéjük soroltuk: 1) a 200–1000 kat. holddal rendelkező gazdákat (18+6, azaz 24 gazdaság), 2) az 500–1000 kat. holdat bérlőket (nincs ilyen), 3) valamint az 500–1000 kat. holdas vegyes üzemeket (3 gazdaság). Tehát összesen 27 középbirtokost találhatunk Kecskeméten 1935-ben.

Nagybirtokosok. 1000 kat. holdon felül 4 birtok volt: egy magánbirtok mellett a városi, valamint a kecskeméti és az egri római katolikus egyházi gazdaság.